

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2018

Kateřina Krupková

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Staročeská zoologie v díle Bartoloměje z Chlumce

Zoology and Bartolomeus de Chlumec

Kateřina Krupková

Vedoucí práce: prof. PhDr. Kateřina Charvátová, CSc.
Studijní program: Specializace v pedagogice (B7507)
Studijní obor: Biologie, geologie a environmentalistika se zaměřením na vzdělávání
– Dějepis se zaměřením na vzdělávání

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Staročeská zoologie v díle Bartoloměje z Chlumce vypracovala pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10.4. 2018

.....

Kateřina Krupková

Ráda bych poděkovala především prof. PhDr. Kateřině Charvátové, CSc., za její trpělivost, vedení a pomoc při tvorbě této práce. Dále chci poděkovat Mgr. Petře Michalové za pomoc s výběrem tématu. Nakonec bych zde ráda poděkovala Ing. Janu Andreskovi, Ph.D., za pomoc a cenné rady.

ANOTACE

Tato práce se zabývá osobností Mistra Klareta a podobou zoologie v době jeho života, zejména vnímáním zvířat. Prameny bakalářské práce představují Klaretovy spisy *Ortulus phisologie* a *Exemplarius auctorum*, ale pro zachování kontextu Klaretovy tvorby jsou použity i spisy týkající se jeho lexikografie, např. *Glosář* a *Vokabulář*. To také vede k tématu jeho působení na univerzitě. Dále práce zohledňuje i spisy, které představovaly základní literaturu o biologii pro středověké vzdělance. Jedná se např. o díla Plinia staršího a jeho *Kapitoly o přírodě*. Také zohledňuje tvorbu středověkých učenců, například Tomáše z Cantimpré, nebo osob, které se biologii věnovaly, aniž ji studovaly, např. Hildegarda z Bingen. Těmto dílům je potřeba věnovat pozornost pro zlepšení představy o biologii ve středověku. V neposlední řadě je pro práci použita sekundární odborná literatura, kterou zastupuje například *Sestra múza: světská poezie latinského středověku*.

KLÍČOVÁ SLOVA

Klaret, zoologie, univerzita, *Ortulus phisologie*, názvosloví

ANNOTATION

This work deals with the form of zoology at the time master Claret and the form of zoology at the time of his life, especially the perception of animals. Sources of the work are Claret's writings *Ortulus phisologie* and *Exemplarius auctorum*, but the writings on his lexicography, for example *Glosář* and *Vokabulář*, are used to preserve the context of Claret's work. This inevitably leads to the topic of his work at the university. Further work also takes account of writings that constitute the basic literature for medieval scholars of biology. This is for example the works of Pliny the Elder and his *Chapters on nature*. Also take into account the writings of medieval scholars such as Thomas of Cantimpré or a biologist, without studying as Hildegard of Bingen. These parts need to pay attention to improving ideas about biology in the Middle Ages. And last but not least, secondary literature is used for the work, which is represented, for example, by the *Sestra múza: světská poezie latinského středověku*.

KEYWORDS

Master Claretus, zoology, university, *Ortulus phisologie*, terminology

Obsah

1	Úvod.....	6
2	České univerzitní prostředí ve 14. století.....	8
2.1	Založení univerzity.....	8
2.2	Fakulty.....	11
2.3	Výuka přírodovědy.....	18
3	Mistr Klaret.....	21
3.1	Osobnost.....	21
3.2	Kontext.....	25
4	Klaret a zoologie.....	29
4.1	Klaretův pohled na zvířata.....	30
5	Ptačí zahrádka.....	33
6	Klaretova další činnost.....	37
6.1	Klaretova lexikografie.....	39
7	Odkaz mistra Klareta v dnešním názvosloví.....	42
8	Závěr.....	48
9	Seznam použitých informačních zdrojů.....	50

1 Úvod

Tato bakalářská práce má za úkol přiblížit biologii v době mistra Klareta neboli Bartoloměje z Chlumce, který byl kanovníkem u svatého Víta a autorem několika děl s biologií souvisejících, například *Ortulus phisologie*, zkráceně *Fyziologář*, tedy spisu o různých druzích zvířat, ze kterého se dochovala pouze část o vzhledu a životě ptáků a dalších létavců. Překlad vybraných částí tohoto spisu u nás vyšel pod názvem *Ptačí zahrádka*. Spis *Exempláře* obsahuje bajky opět o ptácích, ale i o dalších zvířatech. Toto téma pro svou práci jsem si zvolila vzhledem ke kombinaci, kterou studuji, a obecně ke studiu na Karlově univerzitě. Historie této instituce je popsána v mnoha dílech a je součástí výuky už na základní škole, právě proto bych se chtěla věnovat méně známému tématu, které přesto s univerzitou souvisí. Práce bude zkoumat biologii jako předmět a její postavení na univerzitě, ale především se bude zabývat osobou Bartoloměje z Chlumce, jehož názvosloví bylo a je pro některá odvětví biologie klíčové, a názvy, které jako první v češtině použil mistr Klaret, zvířatům zůstaly dodnes, jako je tomu například u ptáka čejky.

V první části bych ráda shrnula téma české univerzity jako takové přes samotný vznik a vzestup až po jednotlivé fakulty. Pokusím se nastínit obraz akademické obce té doby a v neposlední řadě v první části práce alespoň částečně zmapuji výuku v době mistra Klareta. Vzhledem k tématu práce se budu nejvíce věnovat výuce přírodovědy.

Druhá část této práce bude věnována osobnosti Bartoloměje z Chlumce, který se ve svých dílech tituluje také jako mistr Klaret. Postava tohoto myslitele bude zasazena do světa, který je nastíněn v první části, a umožní nám si ho představit jako člověka. Postupně budou uvedena mistrova díla, jeho pohled na zvířata, přičemž dojdeme i k tématu náboženství, které se do jeho prací promítalo. Tento fakt bych ráda podpořila srovnáním s dalšími osobnostmi zabývajícími se biologií.

Samostatnou kapitolu tvoří rozbor Klaretova díla *Ortulus phisologie* se zmínkou o dalším díle tohoto učenice, a to *Exemplarius auctorum*. Dílo je psáno ve verších. Popisuje jednotlivé zástupce zvířecí říše, jejich život, vzhled, péči o mladé nebo například způsob, jak je ulovit. Při tomto rozboru se opět dostanu jak k otázce náboženské, tak ke znalostem, které lidé v té době měli, často nás mohou svou přesností překvapit.

V návaznosti na Ptačí zahrádku jako ukázkou Klaretovy tvorby se bude další kapitola věnovat jeho slovníkům a dalším činnostem. Bartoloměj z Chlumce zde bude ukázán jako literát a jeho přínos bude přesněji popsán v poslední kapitole. Konec této práce bude věnován přínosu, kterým byla a jsou Klaretova díla pro dnešní svět, neboť obsahují názvy a popisy tvorů, které se používají dodnes. Pokusím se uvést, nakolik názvosloví a středověká podoba biologie proniká do dnešní výuky, kolik pojmů dnešní student slyší, aniž by tušil, jak daleko jejich historie sahá, a jaké obory by bez přínosu Mistra Klareta možná vypadaly zcela jinak.

2 České univerzitní prostředí ve 14. století

Jak už bylo řečeno v úvodu, tato kapitola má za úkol zmapovat univerzitní prostředí jako takové, dále samozřejmě postavy, které se v něm vyskytovaly, a některé prvky přetrvávající dodnes. Když mluvíme o tomto tématu, nemůžeme opomenout vznik pražské univerzity. Její strukturu se budeme také podrobněji věnovat, abychom tak mohli získat nástin prostředí, v němž se mistr Klaret pohyboval. Závěr této kapitoly je věnován oboru, k němuž Bartoloměj z Chlumce přispěl velkým dílem, a to biologii. Pokusím se z pramenů vytvořit obraz toho, o čem mohl mistr na svých přednáškách mluvit, a jak obecně výuka na tehdejší univerzitě mohla vypadat.

2.1 Založení univerzity

Obecné téma zakládání univerzit patří do období 12. a 13. století. Za první evropskou univerzitu je považována univerzita v Bologni, ale nutné je dodat, že tento typ škol vznikal velmi rychle za sebou. Za znku stojí rozhodně pařížská Sorbona, jejíž název je odvozen původně od jedné z jejích kolejí. Univerzity sice vznikaly v městech, ale nejednalo se vždy o města hlavní, což mohou dokázat například univerzity v Arezzu, Florencii, Avignonu nebo Seville. Na úvod je také dobré zaměřit se na samotný výraz „univerzita“ z latinského „universitas“. Tento výraz neobsahuje v překladu žádnou zmínku o vyučování nebo vzdělávání. Označoval spíše celek, společnost, společenství lidí na univerzitě a dnes bychom ho mohli vnímat jako „akademickou obec“.¹ Univerzity byly zpočátku vázány na sakrální stavby. Právě tady dříve probíhala výuka dětí, a tak tu nově vzniklé univerzity mohly najít vhodné podmínky pro svůj rozvoj. Univerzita mohla být založena světskou i církevní osobou, ale vždy bylo nutné, aby její existenci potvrdil papež a císař. Základní model poskytla už zmiňovaná univerzita v Paříži a je možné, že se jejím stylem inspiroval také Karel IV. Tato inspirace, která proběhla nejen v případě Prahy, ale i dalších měst, přinesla také velké výhody. Univerzitní prostředí bylo v základech jednotné a učitelé, stejně tak i žáci mohli přecházet mezi univerzitami. Po takovém přechodu na ně čekalo prostředí sice obecně cizí, ale co se týká organizace studia, stejné. Další v tomto ohledu neopomenutelnou výhodou byl stejný jazyk, neboť s univerzitami je spojena latina. Podle

¹ BAKALA, J. *Synopse z dějin evropské středověké vzdělanosti: skriptum*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie, 2005, s. 56. ISBN 80-7248-347-1.

pařížského modelu byla univerzita rozdělena na čtyři fakulty. O fakultách budu pojednáno později, nyní bude pozornost zaměřena na osoby působící na univerzitě.

Univerzity měly již ve středověku zaručenou svou autonomii. Zpočátku však nebylo pro církve ani pro světskou moc snadné tuto novou autoritu přijmout. Univerzitní studenti a profesori se však dokázali bránit. Jedním z častých argumentů proti vměšování se do záležitostí univerzit byla hrozba odchodu. Zvláště menší města byla na univerzitách často finančně závislá a i pro větší města byl odliv intelektuálů hrozbou. Hlavou univerzity byl rektor a každá fakulta měla svého děkana. Další důležitou postavou byl kancléř univerzity, který při významných akcích zastupoval rektora. Systém je tedy velmi podobný tomu dnešnímu. U tématu univerzit je ještě třeba zmínit pojem „univerzitní národ“. Jednalo se o sdružení žáků a učitelů, kteří pocházeli z jedné země. Tyto národy poskytovaly jistou ochranu svým příslušníkům před příslušníky z jiných zemí, později tyto národy nabývaly na významu a podílely se na samotné existenci univerzit. Studentstvo bylo složeno prakticky ze všech společenských vrstev a majetkových poměrů, je však nutné říci, že majetek byl pro studium velmi důležitý.² Za studium byl totiž student nucen platit celou řadu poplatků, a pokud se mu podařilo dostat se na některou z fakult, které navazovaly na fakultu artistickou, mohly být tyto poplatky už značně vysoké. K těmto výdajům je také nutné přičíst poplatky za cestování, pokud student přicházel z ciziny, a také nákupy knih potřebných ke studiu. Jako zajímavost zde můžeme zmínit, že už v této době fungoval trh s použitými knihami,³ který přetrval dodnes a jenž je stále studenty využíván s velkým nadšením.

Samotný začátek na univerzitě nebyl pro studenta lehký, nejdříve se musel nahlásit rektorovi a po uhrazení příslušné částky mohl být teprve zařazen mezi studenty. Dále bylo nutné, aby si vybral svého mistra, ke kterému bude docházet.⁴ Postup byl takový, že tento mistr měl studenta dovést až k závěrečnému titulu, což vytvořilo mezi studentem a mistrem velmi silné pouto. Student ale nepřicházel do kontaktu pouze se svým mistrem. Po přijetí na univerzitu ho čekalo také přijetí mezi studenty v poněkud neoficiální rovině. Tyto akty obsahovaly různé žertíky a občas i násilí, vesměs však končily pitím v krčmách, které měl za úkol zaplatit nováček.⁵ Také bylo nutné, aby si našel ve městě ubytování. Jeho kvalita

² RICHÉ, P. a J. VERGER. *Učitelé a žáci ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2011, s. 196. ISBN 978-80-7429-028-2.

³ RICHÉ. *Učitelé a žáci ve středověku*. 2011, s. 206.

⁴ RICHÉ. *Učitelé a žáci ve středověku*. 2011, s. 205.

⁵ RICHÉ. *Učitelé a žáci ve středověku*. 2011, s. 206.

závisela na financích, můžeme tedy opět říci, že studium na univerzitě nebylo rozhodně levnou záležitostí. Bylo tu však několik možností, jak ve svízelné situaci peníze získat. Nejchudší studenti mohli pracovat na opisech nebo sloužit mše, pokud se jednalo o kaplany. Pro studenty, kterým někdo peníze posílal, působil na univerzitě sbor poslů, kteří doručovali peníze nebo balíčky.⁶

Založení pražské univerzity datujeme na 7. dubna 1348.⁷ Povolení založit univerzitu získal Karel IV. od papeže Klimenta VI., se kterým se znal už od mládí. Než se Roger de Rosières stal papežem, byl jedním z vychovatelů mladého císaře.⁸ Dalším, kdo sehrál významnou roli při založení univerzity, byl arcibiskup Arnošt z Pardubic, který císaři pomohl při jednání s papežem. Karel IV., jak už bylo zmíněno, našel inspiraci na univerzitách na území Francie, ale pouhá touha mít v Čechách také univerzitu císaře k jejímu založení jistě nevedla. Další důvod mohl být například ten, že císař nechtěl, aby čeští studenti museli cestovat za vzděláním do cizích zemí.⁹ Na počátku založení pražské univerzity stojí celkem tři dokumenty. Zaprvé je to už zmiňovaná listina papeže Klimenta VI., dále zakládací listina Karla IV. a nakonec tzv. „eisenaušský diplom“.¹⁰ Tento třetí dokument znovu popisuje práva, která zaručují předcházející dva, a navíc obsahuje informaci, že celá akademická obec, tedy studenti, profesori, ale i jejich služebníci jsou osvobozeni od daní.¹¹

Velkou roli v počátcích univerzity hrály církevní instituce, v tomto případě pražská kapitula. V Praze to byl například katedrální chrám sv. Víta na Pražském hradě. Tato stavba je také velmi důležitá pro další pokračování mé práce, neboť mistr Klaret byl v kapitule sv. Víta školmistrem.¹² Vzhledem k dataci jeho života a titulu mistr je možné, že byl jedním z prvních žáků artistické fakulty a poté se dále podílel na výchově dalších žáků právě v kapitule sv. Víta. Univerzita po způsobu Paříže rozdělená na čtyři fakulty poté získávala majetek, a to i nemovitý, takže výuka se postupně přesouvala do nových prostor a profesori získali možnost přednášet na jednom místě. Do té doby byla totiž výuka směřována především do soukromých příbytků profesorů nebo na půdu různých církevních

⁶ RICHÉ. *Učitelé a žáci ve středověku*. 2011, s. 207.

⁷ HÁBL, J. a K. JANIŠ ml. *Přehled dějin pedagogiky*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, s. 32. ISBN 978-80-7435-044-3.

⁸ ČORNEJOVÁ, I. *Dějiny Univerzity Karlovy*. Praha: Karolinum, 1995, s. 33. ISBN 80-7066-968-3.

⁹ HÁBL a JANIŠ. *Přehled dějin pedagogiky*. 2010, s. 32.

¹⁰ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 34.

¹¹ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 35.

¹² VIDMANOVÁ, A. *Mistr Klaret a jeho spisy. Listy filologické*. 1980, roč. 103, s. 218.

řádů. Nově vzniklé univerzity trvalo poměrně dlouho, než se dočkala prvních vlastních statutů. Ty jí poskytl Arnošt z Pardubic až v roce 1360, jednalo se především o upřesnění funkce rektora, rady a univerzitního shromáždění.¹³ Nedlouho po vydání statutu se setkáváme také s dalším, pro české země novým prvkem spojeným s univerzitami, a to s univerzitními kolejemi. První vzniklou kolejí bylo Karolinum, které náleželo mistrům artistické fakulty. Je možné, že Karel IV. takto reagoval na vznik dvou univerzit ve Vídni a Krakově. Založení kolejí mělo udržet profesory a studenty v Praze a zajistit tak univerzitě stabilitu. Při založení Karolina vydal císař listinu, která spojila novou kolej s kapitulou Všech svatých na Pražském hradě. Od té chvíle byla místa kanovníků v kapitule obsazována pouze mistry z Karolina.¹⁴ S touto kapitulou souvisí také druhá kolej, kolej Všech svatých nebo také Andělská. Ta sloužila mistrům, kteří získali kanovnícké posty v kapli Všech svatých. Další zakládané koleje již nesouvisí přímo s osobností Karla IV. Jednu založil jeho nástupce Václav IV., další třeba polská královna Hedvika, jejíž kolej měla připravovat studenty z Litvy na misijní činnost.¹⁵

Vznik univerzit, který souvisel s rozvojem středověkých měst, znamenal přelom ve vzdělávání a přinesl velký nárůst počtu učenců. Založení pražské univerzity bylo zdoluhavým procesem, ale rozhodně můžeme říci, že výsledek tohoto procesu byl velkolepý. Praha měla stabilní univerzitu, která měla prostory a byla připravena přijmout studenty i profesory, ti mohli nalézt místo na jedné ze čtyř fakult, které se formovaly ve stejné době jako koleje.

2.2 Fakulty

Jako první bych se chtěla věnovat fakultě artistické neboli fakultě svobodných umění, která měla sice nejvíce studentů, ale byla také nejnižším stupněm univerzity. Její počátky byly velmi skromné. Důstojné prostory získala fakulta až roku 1383, kdy byla přesunuta do Rotlevova paláce.¹⁶ Část přednášek ale stále probíhala v tzv. bursách profesorů, tedy v jejich soukromých příbytcích, ale také v prostorách jednotlivých kolejí. Výuka na této fakultě byla pro všechny povinná a byla předpokladem pro pokračování na dalších fakultách. Obsahovala dva velké celky. Jedním z nich bylo trivium, tedy humanitně

¹³ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 41.

¹⁴ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 44.

¹⁵ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 52.

¹⁶ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 102.

zaměřené disciplíny. Trivium obsahovalo gramatiku, rétoriku a dialektiku, které dovedly studenta k získání titulu bakaláře. Na tuto trojici navazoval druhý celek neboli quadrivium, které obsahovalo aritmetiku, geometrii, astronomii a musicu. Pokud student absolvoval i tento celek, stával se mistrem svobodných umění a mohl pokračovat na další fakultu.

Výuka probíhala formou čteného výkladu a rozmluvy s učitelem. Nejdříve se nahlas přečetla část textu a učitel o ní se svými žáky poté diskutoval, vysvětlil jim pravý význam slov a probral podobu textu. Výuka se konala v letním a zimním období, neboť pojem „semestr“ se ještě nepoužíval. Začátek všech lekcí byl stanoven na den sv. Lukáše, tedy 18. října, a to od roku 1367.¹⁷ Přes Vánoce výuka běžně probíhala, jen v období svátků bylo učení zapovězeno. V dalších měsících bylo učit zakázáno pouze ve sváteční dny, kterých byla zhruba stovka. A letní prázdniny? Ty trvaly šest týdnů mezi 14. červencem a 25. srpnem, ale nemusely začínat, jak bylo předepsáno, neboť profesori měli povinnost ukončit své přednášky až 25. července.¹⁸ Studium, jak už bylo řečeno, zakončovaly zkoušky k získání titulu bakaláře nebo mistra. Aby žák tyto tituly získal, musel navštěvovat povinné přednášky z tzv. povinných knih, ale na univerzitě probíhala výuka i dalších, tzv. volitelných předmětů, ta však musela vždy ustoupit, pokud se konala výuka povinná.

Pro složení bakalářské zkoušky bylo nutné, aby student uvedl seznam povinných a dalších knih, které slyšel. Od 80. let 13. století bylo nutné, aby se student také představil fakultní radě. Musel doložit, že zaplatil všechny potřebné poplatky a další potvrzení z hlediska mravní bezúhonnosti. Poté mohl být připuštěn ke zkoušce a po jejím složení k promočnímu aktu. Studenti v čase mezi zkouškou a promocí museli zaplatit promoční poplatek 20 grošů,¹⁹ ale stejně, jako další poplatky za studium obecně jim tyto výdaje mohly být odpuštěny z důvodu chudoby. Samotný akt promoce obsahoval přísahu studentů, že dostali všem svým závazkům, a poté prezentaci, kdy student předstoupil se svým profesorem, který děkanovi potvrdil, že kandidát je připraven získat bakalářský titul. Student pak sám pronesl další přísahu, která mimo jiné obsahovala i závazky týkající se přednášek, oděvu a také chování při aktech pořádaných univerzitou. Na závěr byl kandidátovi vyměněn studentský plášť za bakalářský tabard a student musel zopakovat část svých přísah.

¹⁷ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 111.

¹⁸ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 112.

¹⁹ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 116.

Následovala pochvalná řeč a většinou profesor, který studenta představil komisi, mu také udělil bakalářskou hodnost.

Pokud chtěl student získat titul mistra, musel očekávat vyšší nároky a další podmínky. Například musel doložit, že má řádný původ z manželského lože, nebo si musel obstarat papežský dispens, jenž zbavoval pohany nemanželského původu. Průběh zkoušky byl podobný jako u bakaláře. Po složení přísahy byl kandidát představen kancléři, od něj poté převzal licenciát svobodných umění. Tento akt však neznamenal získání titulu. Ten student získal ve chvíli, kdy převzal mistrovské insignie, tedy biret, rukavice a prsten.

Nejvýznamnějším studiem na univerzitě byla výuka teologie, která vznikla díky povolení papeže Klimenta VI., tím byla univerzita úplná. Karel IV. získal toto povolení od papeže, což bylo projevem jeho velké přízně. Výuka na této fakultě probíhala zprvu výhradně v prostorách klášterů, změna přišla až v roce 1366, a to se založením koleje se jménem císaře, tedy Karolina.²⁰ Studium na této fakultě trvalo zhruba 12 let a získání titulu bylo také omezeno věkově. Bakalářem se tu mohl žák stát až v 25 letech a mistrem (doktorem) až ve 32 letech. Student docházel na přednášky, které často vyučovali pod vedením svých mistrů jeho starší spolužáci, kteří už titul bakaláře měli. Pokud byl po uplynutí nějaké doby studia žák svým mistrem regentem doporučen k bakalářskému titulu a komisí schválen, přistupoval bez zkoušky k bakalářské promoci.

Následné získávání titulů opět provázelo nesčetné množství přísah a veřejných zkoušek. Nejdříve se bakalář stával licenciátem a získával tak povolení sám kázat, přednášet a zastávat všechny funkce, které náležely titulu doktora teologie. K získání samotného titulu stačila už jen oficiální promoce, která sestávala ze dvou disputací. Jedna se konala v podvečer a druhá později toho dne. Pokud toto proběhlo v pořádku, následující den pronesl doktorand přísahu, že bude hodnotit vše spravedlivě, a dostal od kancléře odznak mistrovské důstojnosti, biret a také oprávnění zahájit svou mistrovskou činnost.²¹

Třetím z velkých celků na univerzitě byla právnická fakulta. Do výuky patřilo především právo římské a kanonické. Právní vzdělání bylo nejen oborem, ale i nutností ve světě, kde vznikala města, nastával velký rozvoj církve i samotného soudnictví. Ve výuce práv hrála prim univerzita v Bologni, která se proslavila svými učiteli práv a také množstvím spisů na vysoké úrovni. Do tohoto světa výkladu práva však zasáhla také pražská univerzita, ta,

²⁰ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 138.

²¹ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 141.

jak už bylo řečeno výše, získala právo založit všechny fakulty, a tedy i tu právnickou, ač je popsána pouze jako fakulta práva kanonického.²² Římské právo bylo také vyučováno, ale mělo úlohu spíše vedlejší, a to pro lepší pochopení práva církevního.

Studenti této fakulty, podobně jako tomu bylo na fakultě teologické, byli starší a většinou majetnější lidé, většinou církevní hodnostáři. Možná jeden z těchto faktů, možná všechny, stály za rozdíly a z nich plynoucími neshodami mezi fakultou právnickou a fakultou svobodných umění. Nejspíš jisté pohrdání ze strany právníků a nechť řídit se stejnými pravidly jako mladí studenti sedmi umění donutila univerzitu jednat. Už roku 1360 vydal arcibiskup Arnošt z Pardubic opatření, které je prý také pro zabezpečení klidu na univerzitě.²³ Situace se však nelepšila. Opatření musela být vydána znovu a tentokrát se v nich objevil také trest vyloučení z univerzity, který mohl být udělen za vzájemné napadání mezi fakultami.

Dalším trnem v oku byl právníkům samotný rektorát, neboť rektorem mohl být zvolen zástupce kterékoliv fakulty. Pro studenty bylo nepříjemné už i pomyšlení na to, že by univerzitu, a tedy i jejich fakultu, měl vést někdo z artistů. I přes veškeré snahy vypukl otevřený spor, a to v roce 1372.²⁴ Jednalo se o užívání domu, který měl patřit mistrům Karlovy koleje. Studenti právnické fakulty tvrdili, že toto právo porušuje člen artistické fakulty, přesněji Jan Dršťka.²⁵ Rektor tehdy žalobě vyhověl a nařídil vystěhování, proti kterému se artista odvolal. Výsledek tohoto sporu není znám, ale tato příhoda vedla k naprostému rozdělení univerzity. Věci zašly až tak daleko, že právníci neuznali při další volbě nově zvoleného rektora a zvolili si vlastního. Vznikla tedy samostatná právnická univerzita, která se také nazývala „univerzita kanonistů“.²⁶

Tuto novou právnickou univerzitu vedl stejně jako tři zbylé fakulty rektor. Rozdíl byl v postu děkana, který u právníků splýval s postem rektora. Vést fakultu mohl prakticky jen člověk vysoce postavený nebo s vysokými příjmy, neboť výdaje na reprezentaci fakulty hradil rektor sám.²⁷ Veškeré univerzitní slavnosti se konaly s patřičnou obřadností a často byly velmi nákladné. Jednou z největších takových akcí byla samozřejmě promoce, možná také proto, že studium dokončovalo málo žáků a jednalo se tak o událost vzácnou.

²² ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 163.

²³ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 164.

²⁴ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 165.

²⁵ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 165.

²⁶ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 165.

²⁷ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 167.

Bakalářská promoce se skládala z projevu promotora, který žáka pochválil za jeho práci a poté mu předal titul nejen ze svého úřadu, ale také z autority boží, rektora a arcibiskupa.

Doktorská promoce byla ještě honosnější událostí a skládala se z více kroků. Nejdříve pronesl studentův učitel pochvalnou řeč a poté vyzval studenta, aby požádal o předání insignií. Toto předání bylo také rozděleno na části, které se vztahovaly k právnické činnosti. Nejdříve se studentovi dostalo svolení přednášet, dostal prsten a požehnání. Následně mu byla předána kniha zavřená na znamení toho, že nesmí vyzradit, co má zůstat tajné. Poté převzal knihu otevřenou, která symbolizovala fakt, že nesmí zatajit nic důležitého. Nakonec mu byl předán biret, který mu dali dva doktoři jako korunu. Tímto aktem získával doktor práv svou hodnost.²⁸

Jak již bylo několikrát zmíněno, na právnické univerzitě studovali především lidé majetnější, ale i v této instituci panovaly rozdíly. Zástupci šlechty například platili různé poplatky navíc a většinou ve vyšší výměře než studenti chudší. Bylo zde také mnoho studentů nemajetných, kteří byli sice od poplatků osvobozeni, ale vzhledem k nákladům spojeným s promoci jich jen velmi málo studium dokončilo. Dalším důvodem pro malý počet promováných studentů mohl být i fakt, že v církevní kariéře nebylo hlubší vzdělání tohoto rázu třeba anebo bylo možné dokončit studia na jiné univerzitě. Každopádně některé z těchto důvodů nejspíše vedly k tomu, že svá studia dokončilo jen 7–8 % posluchačů.²⁹

Poslední velkým celkem, kterému je věnována tato podkapitola, je fakulta lékařská. Dříve ještě je nutné ale zmínit, že medicína jako taková se ve středověku neobjevila až s univerzitami. Kořeny pro tuto výuku sahají hluboko do starověku a jsou nejvíce spojeny s medicínou antickou, jež se zachovala především díky přepisům do arabštiny. Avšak přínos středověkých univerzit rozhodně nelze jen tak přehlédnout, neboť to byly právě nejstarší univerzity a lékařské školy, které tyto arabské texty přepsaly do latiny a uchovály je tak pro další generace. Dalším přínosem univerzit byla tvorba nových děl, která byla podnícena právě přepisem děl arabských. V této době také dochází k velkému rozvoji věd přírodních, což je pro téma této práce klíčové, ale rozvoji tohoto oboru bude věnována další podkapitola. Potřeba vzdělaných lékařů rostla také se vznikem měst, a když se léčení věnovala i řada dalších lidí, vystudovaní lékaři mezi nimi měli vždy vysoké postavení.

²⁸ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 176.

²⁹ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 179.

Lékařská fakulta stejně jako jiné evropské fakulty tohoto typu vycházela, jak už bylo řečeno, z antických a arabských spisů a také z aristotelské přírodní filozofie. Základní rysy univerzitní medicíny dala tentokrát univerzita v Salernu.³⁰ Mistři této univerzity se totiž věnovali přepisům starých děl a vytvořili obecně přijímaný základ pro výuku na univerzitách. Jednalo se především o spisy hippokratovské a galénovské medicíny. Dalším významným pramenem mohlo být dílo perského učenice Avicenny. Výuku studentů, kterých bylo zpočátku velmi málo, zajišťovali jmenovaní královští lékaři ve svých příbytcích. Výuka medicíny sice na univerzitě probíhala, ale k ustanovení lékařské fakulty jako samostatné instituce došlo až v šedesátých letech, tehdy totiž fakulta dostala děkana. Dalším faktem potvrzujícím samostatnost bylo to, že fakulta dostala vlastní kolej, což bylo v té době velmi vzácné. Jednalo se o dům v Kaprově ulici, který měla fakulta dostat darem od Karla IV.³¹ Jak už bylo řečeno, do té doby výuka probíhala u profesorů doma. Studenti měli vyhrazená místa na jiných kolejích, a co se týče společných akcí, ty probíhaly především v některém z pražských kostelů.

Co se týče významu na univerzitě, byla lékařská fakulta na společných slavnostech uváděna až za fakultou teologickou a právníkou. Možná právě proto byla od počátku své existence spjata s fakultou svobodných umění. Dalším faktem, který by mohl předznamenat toto spojení, je skutečnost, že to byla právě artistická fakulta, kde probíhala výuka základní přírodovědy. Na oplátku častým jevem bylo, že mistři lékařství psali díla nejen o svém oboru, ale i o oborech vyučovaných na artistické fakultě, například o astronomii nebo matematice.³² Lékařská fakulta se zdárně rozvíjela po celé 14. století a byla to právě pražská univerzita, která poskytla první mistry lékařského umění dalším v té době vzniklým univerzitám, jako byla ta v Rakousku, německých státech nebo Polsku.

Přednášejícími byli zprvu královští lékaři. Ti používali titul „mistr medicíny“,³³ titul doktora, o kterém už jsem mluvila v souvislosti s právníkou nebo teologickou fakultou, nebyl příliš častý. Stejně jako u jiných fakult i zde měli bakaláři, kteří chtěli získat vyšší titul, veřejně přednášet. Studium na této fakultě bylo různě dlouhé a jeho délka se odvíjela od doby, po kterou už student studoval. Neplatilo zde striktní pravidlo, že každý musí mít vystudovanou artistickou fakultu, ale pokud tomu tak bylo, mohlo být studium o něco kratší. Z tohoto vzorce vyplývá, že nejkratší studium na lékařské fakultě měli mistři

³⁰ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 187.

³¹ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 187.

³² ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 191.

³³ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 188.

svobodných umění, jednalo se o zhruba 2–3 roky. Student bakaláře se musel kromě přednášek z klasiků medicíny i moderních autorů věnovat také praktickým cvičením u lůžka nemocného. Zkouška tu měla dvě části, jedna z nich byla veřejná jako u jiných fakult a druhá byla neveřejná. Po ní a po zaplacení nutných poplatků se takový student stával bakalářem. Jak už bylo řečeno, jeho další povinností, pokud ve studiu pokračoval, bylo přednášet. V Praze to bylo po dobu dvou let a výběr z autorů, které student mohl přednášet, pravděpodobně udávala fakulta. Stejně jako na bakalářském studiu vykonával student praktická cvičení. Na konci studia následovala veřejná disputace, a pokud kancléř univerzity souhlasil a byly zaplacený všechny vysoké poplatky, stal se takový student mistrem.

Co se týče textů, ze kterých se studenti učili, jednalo se především již zmíněná stará díla Galéna, Hippokrata nebo třeba Avicenny. Tělo bylo však vnímáno nejen jako celek, ale byly zkoumány i vztahy, například vztah člověka a nebeských těles. Na druhou stranu ale je nutné říci, že výuka samozřejmě obsahovala i faktické znalosti, zkoumání nemocí a lidských těl. Vědecké spisy té doby, které tvořili mistři lékařské fakulty, byly cíleně psány pro potřebu studentů. Lékařská literatura té doby se tedy podobala literatuře vznikající i v jiných oborech, ale několik faktorů, které přispěly k její tvorbě, bychom v jiných oborech našli jen těžko. Například morové rány podnítily spisovatelství o tomto tématu nebo přitáhly pozornost lidí více k vlastnímu zdraví. Dalším důvodem napsání takových děl byla snaha lékařů odlišit se od běžných léčitelů. Kromě textů, o kterých jsem se tu zmínila, měli mladí medicí k dispozici také knihovnu, která byla založena v druhé polovině 14. století,³⁴ nebo botanicou zahradu. Ta stála na levém břehu Vltavy a patřila ke klášteru kartuziánů. Tam stála zahrada i s posluchárnou pro studenty až do roku 1890, kdy byla poškozena povodní a bylo definitivně rozhodnuto o jejím přesunu na pravý břeh, kde ji najdeme dodnes v ulici Na Slupi jako součást Přírodovědecké fakulty UK.

Možná i proto dosáhla lékařská fakulta takového významu, mnoho jejích studentů našlo uplatnění v cizině, ale ne proto, že by se v Praze na studium v cizině připravili a odešli. Z pražské univerzity odcházeli lidé s tituly mistrů, aby v zahraničí mohli pracovat nebo učit.

³⁴ ČORNEJOVÁ. *Dějiny Univerzity Karlovy*. 1995, s. 196.

2.3 Výuka přírodovědy

Výuka zoologie nebo botaniky a obecně biologie není příliš prozkoumaným tématem. Jak už bylo řečeno, hlavní roli ve výuce těchto předmětů hrála artistická fakulta. Na té nebo možná v kapitule, která na výuku na této fakultě připravovala, učil také mistr Klaret. V odstavcích výše jsme došli k tomu, jak probíhala výuka nebo alespoň její část. Víme, že studenti docházeli na přednášky, kde byla citována významná díla. Opisy těchto děl měli studenti a psali si do nich poznámky nebo jen naslouchali a něco si poznamenávali i bez knih, to v případě těch chudších.

Co se týče pomůcek z oblasti biologie, víme, že studenti měli přístup do botanické zahrady, která vznikla pro potřeby lékařské fakulty. O výzkum různých druhů živočichů se dle mého názoru mohl dost dobře postarat obchod. Co se týče teoretických znalostí, ty mohli studenti získat díky dílům slavných učenců nebo novým dílům, která psali nejspíše samotní profesori, jak můžeme vidět například u mistra Klareta. Ucelené dílo, které by přibližovalo biologii jako vědu, neexistovalo. Poznatky, které žáci studovali, byly často jen součástí mnohem větších děl zaměřených na medicínu nebo filozofii. Ukázkou takového díla jsou Kapitoly o přírodě od Plinia Staršího. Ten se ve svém díle věnuje popisu atmosférických jevů, krajiny a dále také živočichům. Velmi obšírně se zde věnuje člověku a celému jeho životu. Už v úvodu knihy si autor klade filozofickou otázku: „Je člověk pánem tvorstva?“³⁵ Následně rozebírá fakt, že člověk není při narození nijak vyspělým tvorem, naopak je o mnoho slabší než jiná mláďata. Nemá žádnou ochranu jako například srst nebo krunýř, navíc je člověk v prvních fázích života zcela bezbranný a není například schopn ani chůze. Dnes jsou tyto poznatky prověřeny řadou studií a například na přednáškách z ontogeneze člověka nám bylo řečeno, že dítě by se správně mělo narodit až zhruba v roce, kdy začíná chodit. Tento proces však není možný kvůli velikosti porodních cest. Po části o člověku u Plinia přichází na řadu další tvorové jako sloni, hadi, lvi, koně nebo psi, zajímavostí může být pasáž o bobrech. U psů se autor pozastavuje a vyjadřuje veliký obdiv nad psí oddaností. Je možné, že Plinius čerpal z díla Aristotelova, neboť je v knize mnoho zmínek o zvířatech, která se nějak vztahují k jeho žákovi Alexandru Velikému. Je tu zmíněn pes, kterého daroval Alexandrovi albánský král, nebo

³⁵ PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS, G. *Kapitoly o přírodě: z díla Naturalis historiae libri, sv. 37*. Praha: Svoboda, 1974, s. 63.

kůň Bukefalos.³⁶ Následuje také část knihy věnovaná mořským tvorům. Jedná se vesměs o postřehy z pevniny nebo z paluby lodi. Vyskytuje se tu například omyl, že velryby mají ústa na čele a vyplivují vodu. K této záměně dýchacího otvoru za ústa došlo zřejmě tím, že autor pozorující velryby viděl pouze jejich hřbety, když se nadechovaly. Ovšem zajímavý je i poznatek, že velryby ani delfíni nemají žábry.³⁷ Opět použiji citaci z Plinia „...*proti ústí Rhonu bylo spatřeno třicet netvorů s rohy*“.³⁸ Tuto ukázkou jsem vybrala ze dvou důvodů. Zaprvé proto, že se na ní můžeme pokusit určit tvora podle základních znaků, ale také proto, že právě tento tvor byl předlohou pro jednoho bájného, ale velmi významného tvora. Dle mého názoru by předlohou mohl být mořský kytovec narval. V přední části hlavy má velký roh, ve skutečnosti spíše kel. Tento tvor se také měl stát předlohou pro slavného jednorožce. Další část tohoto díla je věnována rostlinám, a to jak volně rostoucím, tak i těm, které se dají nějak využít, např. rostlinám, ze kterých se získává koření nebo třeba vinná réva. Jako další jsou pak také rostliny léčivé. Pozornosti neunikla ani příroda neživá, neboť jsou zde kapitoly i o mramoru, sklu nebo drahých kovech.

Tyto poznatky, které přinesli antičtí myslitelé, se uchovaly až do středověku v prakticky nezměněné podobě. Nutno říci, že za zachování většiny spisů vdčíme arabskému světu. Arabové se věnovali přepisu dokumentů z latiny do arabštiny a středověcí učenci od nich tyto přepisy mohli získat. Ve středověké Evropě se totiž tyto spisy často dostávaly do klášterů, kde je mniši přepisovali zpět do latiny. Nebyly to však pouze opisy, co Arabové do světa vědy přinesli. Arabský svět v době, kdy věda v Evropě upadala, byl v mnohém napřed. Velmi se zasloužil o rozvoj lékařství nebo matematiky. Významnou vědou byla také astronomie. Jako příklad můžeme použít ukázkou z díla perského vědce Ibn Síny, který je také nazýván Avicenna. „*Měsíc jest hvězda, jejíž přirozené místo je ve sféře nejnižší. K jeho povaze patří přijímat světlo od Slunce při různě měněných tvarech. Jeho vlastní barva se blíží černi.*“³⁹ Tento muž je považován za otce moderní medicíny, především díky svému dílu Kánon medicíny. Toto dílo, jak už bylo zmíněno výše, hrálo velkou roli ve výuce středověké medicíny. Pro představu přidávám citaci také z tohoto díla. „*V prvním oddíle Kánonu byla medicína rozdělena na dvě části: část theoretickou a část praktickou. Obě jsou věděním a teorií. Avšak to, čemu se dává jméno theoretický, je užitečné pouze*

³⁶ PLINIUS. *Kapitoly o přírodě*. 1974, s. 109.

³⁷ PLINIUS. *Kapitoly o přírodě*. 1974, s. 111.

³⁸ PLINIUS. *Kapitoly o přírodě*. 1974, s. 111.

³⁹ AVICENNA. *Z díla*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954, s. 142. Živá díla minulosti.

*pro vědění, důležité pro vytvoření názorů, a nikoliv pro vědění potřebné k činnosti. To, čemu se dává jméno praktický, je užitečné pro poznání způsobu činnosti a druhu diety. Nemysli však, že praktická část je samo provádění a činnost. Nikoliv. Je tou částí, v níž se získává vědění nutné pro provádění a činnost.*⁴⁰

K dílům antických autorů se poté přidávala díla autorů středověkých. Z vědeckého hlediska byla určitým problémem tíha náboženské víry, která na autorech ležela, ale rozhodně se nedá říct, že by lidé středověku nebyli všímaví ke svému okolí. Svědčí o tom vznik celé řady bestiářů, ve kterých můžeme najít mnoho informací o vzhledu různých tvorů. Často se jednalo o bájně tvory, kteří však mají reálný základ, nebo o tvory značně idealizované.

Další druh spisů, ze kterých bylo možné čerpat, představují učební texty, nazvěme to skripta. Ty psali mistři pro své žáky, jako to například vidíme v díle Bartoloměje z Chlumce. *Ortulus phisologie* jistě nebyl jediným takovým dílem, které ve středověku vzniklo, ale je hezkou ukázkou toho, jak mistr na své žáky myslel a chtěl jim poskytnout dílo, které by informace roztroušené v mnoha spisech alespoň částečně systematizovalo, utřídilo a přiblížilo studentům.

Co dodat závěrem ke studiu biologie? Výuka biologie jistě nebyla hlavním oborem na univerzitě, ale nemusela být předmětem zapomínaným. Množství děl, antických spisů, učebních pomůcek a bestiářů dokazuje, že člověk se o své okolí a tvory v něm žijící zajímal odedávna. Biologie dle mého názoru doplácela především na to, že byla zastíněna medicínou, jež byla pro středověkého člověka pravděpodobně důležitější. Zvíře mu poskytovalo obživu, pomáhalo mu při práci nebo mu sloužilo pro zábavu, ale zdraví bylo přednější. Množství nemocí a stejně tak velká pravděpodobnost zranění byla větší než touha věnovat volný čas pozorování zvěře nebo jejímu studiu. Z tohoto důvodu je pochopitelné, že mělo větší smysl věnovat se studiu medicíny a alespoň trochu prospět ostatním jako lékař. Výuka biologie na artistické fakultě sloužila především jako příprava na studium fakulty lékařské nebo jako jakýsi obecný přehled. Nicméně byla to právě artistická fakulta, která tento předmět ve svých osnovách udržela a díky tomu nám zachovala i spisy, které s tímto předmětem souvisí.

⁴⁰ AVICENNA. *Z díla*. 1954, s. 146.

3 Mistr Klaret

V této kapitole bych se chtěla zaměřit na Mistra Klareta jako osobnost. K jeho jménu, které je i v názvu této práce, se pokusím přidat lidskou bytost, která žila, pracovala a není pouhým pojmem na papíře. Myslím, že je velmi důležité udělat si představu o autorovi, než začnu s rozbořem jeho jednotlivých děl. Dále bych se v této kapitole chtěla zabývat kontextem Klaretovy práce. Zmíním zde díla, která jeho tvorbě předcházela, a poté na tuto pomyslnou časovou osu zařadím i spisy Bartoloměje z Chlumce.

3.1 Osobnost

Podrobný popis osobnosti mistra Klareta nebo jeho životopis není znám. Díky velikosti učencova díla a jeho významu pro českou slovní zásobu se mu věnovalo několik historiků. Každý historik měl svůj názor, a tak vznikla domněnka, že Klaret se jmenoval například Klen Rozkochaný. K tomuto závěru došel Josef Dobrovský v díle *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur*.⁴¹ Poněkud nejasnou situaci kolem mistra Klareta se pokusil řešit i Václav Flajšhans. Chlumec, který je uveden u Bartolomějova jména, považuje za Chlumec nad Cidlinou.⁴² Opírá se přitom o příspěvek v Glosáři, který přidal opat opatovický. Z tohoto Flajšhans soudí, že se jedná o opatovický klášter nedaleko Chlumce a že Klaret sám asi k tomuto klášteru patřil. Toto tvrzení podpořil zmínkou z dalšího Klaretova již zmíněného díla, a to *Astronomiarium*. V jeho úvodu věnuje autor dílo některému z opatů⁴³ jako dárek bývalého žáka. Flajšhans dovedl svou myšlenku tak daleko, že za tohoto opata označil Neplacha, autora známé kroniky.⁴⁴ Jiný z názorů tvrdí, že Klaret by mohl být roudnický převor Petr Clarificator, jak se domníval F. M. Bartoš.⁴⁵ Oblíbenou teorií bylo, že Bartoloměj z Chlumce je totožný s postavou lékaře arcibiskupa Arnošta z Pardubic, M. Bartolomějem z Hostýně.⁴⁶ Tuto teorii však vyvrátila Anežka Vidmanová ve svém příspěvku pro *Listy filologické*. Jejím argumentem byl už rozdílný původ Klareta a Bartoloměje z Hostýně. Logicky předpokládá, že by autor neuváděl ve svých dílech jako své rodiště Chlumec a poté měl ve jméně jiné místo. Dalším faktem, který podle Vidmanové potvrzuje, že Bartoloměj z Chlumce a Bartoloměj z Hostýně

⁴¹ VIDMANOVÁ. *Mistr Klaret a jeho spisy*. 1980, s. 213.

⁴² FLAJŠHANS, V. *Klaret a jeho družina I*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1926, s. 79.

⁴³ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 79.

⁴⁴ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 80.

⁴⁵ BARTOŠ, F. M. Mag. Claretus de Solencia a Petrus Clarificator. *Listy filologické*. 1933, roč. 60, s. 154.

⁴⁶ VIDMANOVÁ. *Mistr Klaret a jeho spisy*. 1980, s. 214.

nejsou tentýž člověk, je Klaretův zájem o žáky. Téměř ve všech jeho dílech je nějakou větou zmíněn žák, který bude dílo studovat. Fakt, že Klaret psal své texty i z toho důvodu, aby pomohly jeho žákům, ukazuje značné nadšení pro pedagogickou činnost. To poněkud odporuje představě, že Bartoloměj z Chlumce a Bartoloměj z Hostýně jsou jednou postavou. Jako důkaz uvádí Vidmanová informaci o arcibiskupově lékaři, který pro veškeré povinnosti neměl na své nemocné pomocníky čas, a proto někteří následkem tohoto zanedbání zemřeli.⁴⁷ Vzhledem k tomuto faktu můžeme předpokládat, že by lékař arcibiskupa neměl čas ani na vykonávání pedagogické činnosti, natož s takovým zaujetím, které je patrné z Klaretových děl.

Autorka uvádí také zmínky v listinách. Ty nemluví přímo o Klaretovi, ale zmiňuje se v nich Bartoloměj. Mohl to být tedy právě Bartoloměj z Chlumce, jak tvrdí Anežka Vidmanová, o kom hovoří listina č. 67, která je zachycena v souboru Monumenta Vaticana II.⁴⁸ V této listině je zmíněn jistý Bartholomeus rector. Je uveden až na posledním místě, což by odpovídalo nízkému postavení, tedy například správce školy.⁴⁹ Další listina dochovaná tentokrát v souboru Libri confirmationum I⁵⁰ zmiňuje jmenování oltářníka nového oltáře sv. Markéty ve farním kostele v Chotěbořicích. Na tento post byl Arnoštem z Pardubic jmenován jistý Bartoloměj, podle tvrzení Vidmanové Bartoloměj z Chlumce.⁵¹ Jedna informace je však jistá. Bezpečně známe učencovo jméno. Anežka Vidmanová ho rozebrala ve svém díle Sestra múza, kde říká, že dílo Glosář si Klaret nejdříve rozdělil na 55 kapitol. „... každou z nich začal velkým písmenem. Přečtou-li se tato velká písmena dohromady, dají akrostich A Bohemario Bartholomeo dicto Clareto de Solencia compilatus set iste libellus (Tuto knihu složil Bartoloměj z Chlumce, autor Bohemáře, řečený Proslavený)“.⁵² Další z informací, které nám mohou pomoci poskládat obraz života mistra Klareta, je například zmínka o tom, že měl Bartoloměj bratra. Ten je zmíněn v úvodu Klaretova díla o medicíně nazvaném Medicamenarius. Tento spis je totiž věnován

⁴⁷ VIDMANOVÁ, A. *Mistr Klaret a jeho spisy*. 1980, s. 215.

⁴⁸ NOVÁK, J. B. *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia II, Acta Innocentii VI. 1352-1362*. Praeae, 1907, s. 29–30.

⁴⁹ VIDMANOVÁ, A. *Mistr Klaret a jeho spisy*. s. 216.

⁵⁰ TINGL, F. A. (ed.). *Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus*. Praeae: Tomus Primus, 1867, s. 27.

⁵¹ VIDMANOVÁ, A. *Mistr Klaret a jeho spisy*. 1980, s. 216.

⁵² VIDMANOVÁ, A. *Sestra múza: světská poezie latinského středověku*. Praha: Odeon, 1990, s. 404. ISBN 80-207-0145-1.

nejen Bohu, ale také „bratrovi Marianovi“.⁵³ Dalším dílem, které mu bylo věnováno, je *Complexionarius*.⁵⁴

Bartoloměj z Chlumce byl s největší pravděpodobností jedním z prvních absolventů artistické fakulty pražské univerzity. Kdyby poté vystudoval další fakultu, muselo by se to projevit na titulech v jeho dílech uvedených. Lidé, kteří opisovali mistrova díla ještě za jeho života, by jistě neopomenuli uvést všechny tituly, které by autor měl, pokud by byl doktorem teologie nebo arcibiskupovým lékařem.⁵⁵

Z předchozích odstavců víme, že se mistr Klaret věnoval pedagogické činnosti. Padla zmínka také o kapitule sv. Víta. Důkaz, který by potvrdil, že Bartoloměj z Chlumce byl školmistrem této kapituly, neexistuje. Ale také není jasné, kdo byl školmistrem této kapituly před rokem 1370. Tehdy nastoupil Konrád a po něm v roce 1375 mistr Fridman. Před Konrádem tedy mohl být školmistrem i Bartoloměj z Chlumce, jak tvrdí Vidmanová.⁵⁶ Mluvily by pro toto tvrzení již zmiňované listiny z *Libri Confirmationum I*. V jedné je zachyceno, že Bartoloměj na funkci oltářníka sv. Markéty rezignoval a je zde uveden jako rector.⁵⁷ Tato listina pochází z roku 1360, tedy z doby, kdy mohl být mistr Klaret školmistrem. Je to také doba, ze které pochází řada Klaretových děl, jež mohla sloužit také žákům, ať už se jedná o *Ortulus phisologie*, jehož vznik je datován kolem roku 1366, nebo *Astronomiarium*, který je přesně datován k roku 1360. Faktem, který by tuto teorii také podpořil, by mohla být smrt Bartoloměje z Chlumce. Ta nastala v roce 1369 nebo 1370. V té době se Klaret věnoval práci na díle *Exemplarius auctorum*. V tomto spisu se prokazatelně mění styl psaní.⁵⁸ Je tedy možné, že se jedná o dobu, kdy Klaret zemřel, jeho dílo dokončil někdo jiný a na jeho místo nastoupil coby školmistr kapituly sv. Víta Konrád.

Nyní tedy máme nástin toho, kým byl mistr Klaret. Narodil se v Chlumci nad Cidlinou. Měl bratra a v okolí svého rodiště získal také první vzdělání. Šlo zřejmě o benediktinský opatovický klášter. Mistrovský titul získal Bartoloměj z Chlumce jako jeden z prvních na nově vzniklé pražské univerzitě a zůstal zde také pracovat jako školmistr v kapitule sv. Víta. Je možné, že právě tam byl pověřen Karlem IV. nebo Arnoštem z Pardubic, aby

⁵³ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina II*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1928, s. 244.

⁵⁴ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 205.

⁵⁵ VIDMANOVÁ. Prolegomena k latinským spisům Mistra Klareta. *Listy filologické*. 1978, roč. 101, s. 206.

⁵⁶ VIDMANOVÁ, A. *Prolegomena k latinským spisům Mistra Klareta*. 1978, s. 206.

⁵⁷ TINGL. *Liber primus confirmationum...* 1867, s. 125.

⁵⁸ VIDMANOVÁ. *Mistr Klaret a jeho spisy*. 1980, s. 222.

vytvořil nové spisy, učební texty, které by pomohly dalším žákům. S touto myšlenkou přišla Vidmanová, a dokonce považuje napojení Bartoloměje z Chlumce na Arnošta z Pardubic a Karla IV. za nepochybné.⁵⁹ Vzhledem k rozsahu Klaretova slovníkářského díla je možné, že se zprvu věnoval jen snaze pomoci žákům s výukou latiny. Stavba veršů měla pomoci si slova lépe zapamatovat. Posléze, když se Bartoloměj věnoval svým žákům delší dobu, mohl začít tvořit i díla, která na jednu stranu pomáhala s výukou latiny, ale na druhou stranu obsahovala i poznatky z různých předmětů, které studenti studovali. Jeho učební texty tedy byly propojením výuky předmětu a jazyka.

O životě mistra Klareta bylo vysloveno mnoho teorií. Padla řada jmen, různých osobností z doby, kdy učenec žil. Stále však chybí jasný důkaz, který by řekl, kdo skutečně byl Bartoloměj z Chlumce řečený Klaret. Od doby, kdy se pokusil jeho identitu určit Josef Dobrovský, uběhlo zhruba 200 let. Václav Flajšhans vynesl svůj verdikt nad touto osobností v roce 1926. Svým výzkumem se k historikům, kteří se touto osobností zabývali, přidala také Anežka Vidmanová (1978, 1980, 1990). Jejich práce, a samozřejmě i dalších, kteří jsou v této práci jmenováni, jsou obsáhlé, přinášejí mnoho informací a pomohly rozkrýt hádanku kolem mistra Klareta natolik, že se dnes můžeme pokusit sestavit alespoň stručný životopis tohoto muže. Dali nám přepisy jeho děl a přeložili je do češtiny. Sice nevíme s jistotou, zda jsou jejich teorie pravdivé, je možné, že během dalších let budou objevena další díla mistra Klareta a všechny názory se nakonec změní. Možná nás čeká objevení onoho důkazu a budeme moci s jistotou říci, kdo měl pravdu. Ale je potřeba říci, že bez ohledu na to, kým skutečně Bartoloměj z Chlumce byl, máme k dispozici řadu jeho děl a díky nim i řadu poznatků o době, ve které žil. Především tu máme ohromné slovníkářské dílo, kterému se ještě budu věnovat a které obsahuje řadu v době autorova života nových slov, z nichž mnoháse používají dodnes. Závěrem této podkapitoly je nutné říci, že Bartoloměj z Chlumce byl velmi významný spisovatel. Anežka Vidmanová o něm napsala, že byl „*naším nejpłodnějším latinským básníkem*“.⁶⁰ Václav Flajšhans napsal: „*A přece celý skoro – a není to slovo hyperbolické – dnešní náš jazykový poklad spočívá svými hlavními pilíři na těch základech, jež byly položeny prvními pracovníky za vlády Karlovy.*“⁶¹

⁵⁹ VIDMANOVÁ. *Sestra múza*. 1990, s. 404.

⁶⁰ VIDMANOVÁ. *Sestra múza*. 1990, s. 404.

⁶¹ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 6.

3.2 Kontext

Mistr Klaret nebyl zdaleka první, kdo se o přírodu zajímal. Jak už bylo řečeno, v jeho době existovala řada děl antických myslitelů, která se věnovala také přírodě. Nemůžeme ovšem říci, že to byla díla, jež by kladla na přírodu a biologii jako vědu nějak zvláštní důraz. Biologie zde byla spíše okrajovou záležitostí apomáhala vysvětlovat filozofii nebo také teologii.

Ve středověku se objevil zcela nový druh spisů. Biologii sice stále nepovažovaly za vědu, ale byly plné popisů tvorů a nestvůr, kteří žili na zemi. Jednalo se o tzv. bestiáře. Tvorové v nich zobrazení byli často známí z vyprávění a měli své pevně dané místo v bájích. Prvním, kdo dal světu spis podobný bestiáři, byl Plinius Starší. Jeho dílo Kapitoly o přírodě zde už bylo citováno v předchozí kapitole. Mnoho tvorů bylo známo také díky Aristotelovi. Ve středověku mnohá z těchto zvířat přešla do spojitosti s křesťanstvím a jeho představami. Stala se ztělesněním ďábla a hříchů nebo Boha a dobrých skutků. Jedním z takových tvorů je Fénix, o kterém se zmiňoval také Klaret. Dalším z tvorů může být had. Ten byl již před dobou křesťanství špatným znamením a později se stal symbolem prvního hříchu. Náboženská víra a také strach z toho, co se stane, pokud se člověk nedostane do nebe, přispěly k vytvoření dalších nestvůr, jež mohly být také přejaty jako například Fénix z předkřesťanských dob. Zajímavým jevem v této problematice je existence nemrtvých. Ti mohli sloužit jako varování, co přijde po smrti, pokud člověk nežil podle Božích příkazů. Tyto tvory popisuje také Klaretův současník Neplach. Ten píše o pastýři Myslatovi, který zemřel nedaleko Kadaně. Mrtvý prý vstával každou noc z hrobu a chodil děsit lidi z okolí. Pokud na někoho křikl, dotyčný měl do osmi dnů zemřít. Řádění se lidé pokusili zastavit tak, že mrtvolu probodli kůlem, ale nemělo to účinek. Až upálení definitivně ukončilo její aktivitu.⁶² K bestiím známým ve středověku patřila také řada vodních tvorů jako popsaný narval, ale ty si získaly věhlas až spíše později, kdy se rozmohly výpravy na moře.

Dalším, kdo se těmito tvorům věnoval, byl Tomáš z Cantimpré. Pro zkoumání mistra Klareta je tento učenec velmi důležitý. Je možné, že Bartoloměj z Chlumce čerpal z jeho

⁶² ANTONÍN, L. *Bestiář: bájná zvířata, živlové bytosti, monstra, obludy a nestvůry v knižní ilustraci konce středověké Evropy*. Praha: Půdorys, 2003, s. 182. ISBN 80-86018-17-2.

díla, když ve svém Glosáři psal část o mořských monstrech.⁶³ Pro představu uvádím ukázkou z díla „Mořská monstra“ Tomáše z Cantimpré o chobotnici: „*Chobotnice je podle Pliniova popisu ryba, která používá jako nohy a ruce jakási chapadla. V těchto chapadlech má takovou sílu, že dokáže uchopit a stáhnout do moře nepozorného plavce stojícího na lodi; jeho masem se pak nasytí. Maso jí totiž velice chutná.*“⁶⁴ Z této ukázky vyplývá, že příroda nebyla nijak systematicky zkoumána, jednalo se spíše o pozorování, které přinášelo elementární poznatky o životě jednotlivých druhů. Často se jednalo o domněnky učenců o tom, co daný typ chování u zvířete znamená.

Posledním, koho bych chtěla uvést, než se začnu věnovat dílům mistra Klareta, je Hildegarda z Bingenu. Nechci tím řadit tuto ženu mezi učence, o kterých jsem už mluvila. Tato žena a svěťice je známa spíše jako abatyše kostela benediktinek, ale také pro svá vidění a řadu teologických spisů. Byla ale zároveň léčitelkou a pozorovatelkou přírody.⁶⁵ Ač je její dílo odlišné od toho, které vytvořil Bartoloměj z Chlumce, a také vzniklo za jiným účelem, ráda bych ho zde uvedla v návaznosti na kapitolu této práce s názvem Ptačí zahrádka, která bude pojednávat o části z díla Fyziologář. Nyní k dílu Hildegardy z Bingenu. Její *Physica* je devítisvazkové dílo, které je rozděleno podobně jako Fyziologář na části o různých druzích. Jedna je věnována rostlinám, další rybám, kamenům, plazům, kovům nebo také ptákům. O ptácích pojednává šestá kniha. Stejně jako u mistra Klareta jsou k ptákům řazení i někteří další létavci (netopýr, moucha) a také bájná zvířata (fénix, pták noh). Jedná se však o spis, který má poradit, jak využít ptáky při léčení, jak připravit různé léky, hojivé masti a další léčebné prostředky.⁶⁶ I zde je jasně vidět, jak pohled na říši zvířat měnily víra a symboly napsané v Písmu. U této autorky by však bylo naopak velmi zvláštní, kdyby tomu tak nebylo. Pro představu o tomto díle připojuji část o labuti. „*Labuť je pták chladný a vlhký, který v sobě má něco z přirozenosti husy a něco z přirozenosti kachny. Labuť se ráda koupe ve vodě, vodě a zemi dává také přednost před létáním ve vzduchu a ve vodě také čas od času požívá nečistou potravu. Její maso je dobrým pokrmem pro lidi zdravé, nemocným však neprospívá. Člověk trpící dušností ať si uvaří játra labutí a často je jí. Hnis z jeho plic zmizí a dotyčný se uzdraví. Ten, kdo má*

⁶³ CANTIPRATENSIS, T. *De monstris marinis (De natura rerum VI): Mořská monstra (O přírodě VI)*. Praha: OIKOYMENH, 2008, s. 9. Knihovna středověké tradice. ISBN 978-80-7298-311-7.

⁶⁴ CANTIPRATENSIS. *Mořská monstra*. 2008, s. 159.

⁶⁵ HILDEGARDA Z BINGENU. *Ptačí medicína*. Praha: Academia, 2013, s. 7. ISBN 978-80-200-2302-5.

⁶⁶ HILDEGARDA Z BINGENU. *Ptačí medicína*. 2013, s. 33.

nemocnou slezinu, ať si uvaří plíce labuti, často je konzumuje a jeho slezina se uzdraví.“⁶⁷ Dále je uveden labutí tuk, který pomáhá při vyrážce. Část popisů může vycházet z autorčina vlastního pozorování, ale u řady ptáků toto nebylo v době středověku možné. Je tak pravděpodobnější, že jako řada dalších autorů vycházela spíše z děl již dříve známých učenců, nejspíše z Plinia nebo Aristotela.

Nyní tedy ke kontextu děl mistra Klareta. Některá jeho díla byla již zmíněna v podkapitole o životě učenice. Datace spisů je poněkud nejasná. Kromě jediného není prakticky v žádném uveden přesný rok. O datování spisů se pokusil Václav Flajšhanz, ale toto datování bylo později upraveno podle nových objevů. Jedním problémem výzkumu je již zmíněná absence jasných údajů, roků, kdy byla díla sepsána. Dalším může být skutečnost, že jednotlivé slovníky mohly vycházet jeden ze druhého. Určit, zda se jedná o nové dílo, nebo jen o rozšíření staršího, je proto velmi obtížné. Pokusím se zde uvést Klaretova díla podle datace V. Flajšhanze. Ten při své práci zřejmě používal „sborník prací Klaretových“, který měl vzniknout roku 1366.⁶⁸ Jedná se o rukopis M, který je uložen v Archivu Pražského hradu.⁶⁹ Poté předložím argumenty, které jeho dataci odporují.

Jako první mělo vzniknout dílo *Astronomiarium*. To je ve verši 204 přesně datováno do roku 1360.⁷⁰ Jedná se spíše o filozofické dílo, které zkoumá vliv nebeských těles na člověka. Jako druhý vznikl *Vokabulář*. Šlo o první z velkých slovníků, který kromě několika obecných informací obsahoval především překlady latinských slovpotřebných pro studenty artistické fakulty.⁷¹ Třetím dílem byl *Bohemář*. Jedná se o spis veškerých tehdy známých latinských podstatných jmen. Jeho datace už není tak přesná. Mohl vzniknout v rozmezí mezi rokem 1360 a 1364. Flajšhanz zde předpokládá, že pokud dílo vychází z *Astronomiáře*, muselo vzniknout po roce 1360.⁷² Jako další byl napsán podle výše zmíněného datování *Glosář*. Ten čerpal z *Vokabuláře*, ale byl uveden v soupise Klaretových děl z roku 1366. Toto dílo muselo tedy vzniknout kolem roku 1365.⁷³ Další a zároveň poslední dvě díla, která zahrnul Flajšhanz do prvního svazku Klareta a jeho družiny, jsou *Complexionář* a *Medikamenarius*. Obě jsou si stylem podobná a musela

⁶⁷ HILDEGARDA Z BINGENU. *Ptačí medicína*. 2013, s. 53–54.

⁶⁸ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 79.

⁶⁹ VIDMANOVÁ. *Prolegomena k latinským spisům Mistra Klareta*. 1978, s. 195.

⁷⁰ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina II*. 1928, s. 95.

⁷¹ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 3.

⁷² FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 35.

⁷³ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 79.

vzniknout kolem roku 1366.⁷⁴ První se zmiňuje o čtyřech náturách, sangvinicích, flegmaticích, melancholicích a cholericích. Druhé dílo učí, jak žít, a podává také výčet známých léčiv proti nemocem. Obě díla jsou věnována bratru Marianovi.

Datace dalších Klaretových děl je většinou vázána na rok 1366 nebo těsně kolem něj. Jediné dílo, kde toto neplatí, je již zmiňovaný Fyziologář. Jeho datace je dosti nejasná. Je možné, že vznikl už jako druhé dílo, pokud by ho Bartoloměj z Chlumce napsal ihned po Astronomiarium kolem roku 1360, tedy než začal pracovat na slovnících. S jistotou však víme jen to, že vznikl před rokem 1366.⁷⁵ Jako poslední díla, která mistr Klaret vytvořil, můžeme označit *Enigmaticus* a *Exemplarius*. Tato dvě díla jsou řazena těsně před rok 1366. U *Exemplaria* je prokazatelné, že se v něm mění styl psaní. Pokud je tato datace vzniku díla správná, mohlo by se jednat o rok 1369 nebo 1370, kdy mistr Klaret zemřel.

Toto je tedy výčet děl a jejich datace. Přesnější výzkum rukopisů Klaretova díla a také některých omylů, které uvedl ve svém díle Flajšhans, popsala Anežka Vidmanová. Například se jednalo o chybnou dataci posledního spisu, tedy *Exemplaria*. Není uveden v soupise Klaretových děl, takže nemohl před rokem 1366 existovat. Jeho vznik je tedy nutné posunout až na rok 1367 nebo 1368.⁷⁶ Také se jí podařilo odlišit pisáře, rubrikátory a komentátory Klaretových děl. Naznačila také, že u Václava Flajšhanze je nutné přistupovat k dílům, která nejsou slovníky, opatrně. Psal pro akademickou Sbíрку staročeských slovníků a ostatní texty uveřejnil prakticky jen z důvodu úplnosti.⁷⁷ Dalšími, kdo se zabývali kritikou díla Václava Flajšhanze, byli Albert Wesselski nebo Jan Vilikovský.⁷⁸

Závěrem této kapitoly lze říct, že mistr Klaret byl mnohem více než jen slovníkářem. Tato část jeho díla byla jistě velmi důležitá a stále pro nás zůstává jedním ze základů moderní slovní zásoby. Je však nutné se na mistra Klareta podívat také jako na člověka. Studoval na pražské univerzitě, poté pro její žáky tvořil svá díla a pomáhal jim, aby lépe porozuměli latině. Ke vzdělání a k lidem, kteří ho předávali, měl velkou úctu a sám se velmi snažil myslet na své žáky, což dokazují díla, která se stala učebními texty. Tvorba ho zjevně těšila a naplňovala, což dokazuje fakt, že věnoval svá díla také rodině nebo lidem, kterým byl vděčný, jako tomu bylo v případě opata, který mu poskytl základní vzdělání.

⁷⁴ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I.* 1926, s. 243.

⁷⁵ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina II.* 1928, s. 4.

⁷⁶ VIDMANOVÁ. *Prolegomena k latinským spisům Mistra Klareta.* 1978, s. 205.

⁷⁷ VIDMANOVÁ. *Prolegomena k latinským spisům Mistra Klareta.* 1978, s. 195.

⁷⁸ VIDMANOVÁ. *Prolegomena k latinským spisům Mistra Klareta.* 1978, s. 204.

4 Klaret a zoologie

Na podobu a vnímání zvířat jsme již narazili ve třetí kapitole, kde také bylo uvedeno několik příkladů z děl zabývajících se světem zvířat. V této kapitole se budeme věnovat zoologii nejdříve obecně a v další části se přesuneme přímo k dílu mistra Klareta a tvorům, které zmiňuje.

Ve středověku se zvíře dostává do popředí především díky křesťanství a stává se symbolem. Způsob života a vlastnosti zvířat byly lidmi sledovány a hodnoceny jako dobré, nebo špatné s ohledem na křesťanství. Jedním z oceňovaných zvířat se stává holubice – symbol sv. Ducha.⁷⁹ Dále se objevují zvířata jako atributy mnohých světců. Zvířata se dostala také do legendv roli průvodců svatých nebo dokonce vykonavatelů zázraků.⁸⁰ Symbolika zvířat se ukázala i v podobě heraldických figur v erbech. Tato oblast zobrazování zvířat prošla velkou proměnou. Původně zobrazovaná zvířata, která zosobňovala sílu, často až démonickou moc, jako byli například medvěd nebo vlk, ztratila kolem roku 1100⁸¹ své místo v erbech. Příčinou tohoto úpadku mohl být fakt, že se tato zvířata stala lovnou zvěří, byla dobře známá a pro šlechtu tak ztratila své kouzlo.

Středověký člověk byl na zvířata zvyklý, byla součástí jeho života. Člověk mohl pracovat na poli s pomocí zvířat, cestovat, se zvířaty se setkával, jak už bylo zmíněno na erbech nebo v příbězích, které souvisejí s vírou v Boha. Dalším způsobem, jak se člověk mohl setkat se zvířaty nebo přesněji se zoologií, bylo skrze spisy. Mohlo se jednat o bestiáře, o kterých se tato práce zmiňuje ve třetí kapitole. Druhým typem spisů o přírodě mohly být spisy učenců. Mezi ně můžeme zahrnout tzv. *Physiologus*. Daniela Dvořáková popisuje tento druh spisů, takto „...*akási encyklopédia prírodopisu, ktorá zahrňala nielen opis zvierat, ale aj rastlín a kameňov*“.⁸² Takový *Physiologus* sepsal také mistr Klaret. Bude zmíněn ještě v této kapitole a poté mu bude věnovaná pátá kapitola této práce.

Pokud uvažujeme o souvislostech mezi prací mistra Klareta a zoologií, je nutné říci, že přes všechny slovníky a díla věnovaná přírodě nahlížel Bartoloměj z Chlumce na svět zvířat stále optikou své doby. Byl silně ovlivněn křesťanstvím a tehdejším rozdělením světa zvířat. Mnohé skupiny nebyly vůbec známé, a proto tak velké celky, jako jsou dnes

⁷⁹ DVOŘÁKOVÁ, D. *Člověk a svět zvířat v středověku*. Bratislava: VEDA, 2015, s. 29. ISBN 978-80-224-1423-4.

⁸⁰ DVOŘÁKOVÁ. *Člověk a svět zvířat v středověku*. 2015, s. 31.

⁸¹ DVOŘÁKOVÁ. *Člověk a svět zvířat v středověku*. 2015, s. 21.

⁸² DVOŘÁKOVÁ. *Člověk a svět zvířat v středověku*. 2015, s. 9.

například plazi, obojživelníci nebo hmyz, mohly v té době splývat. Živočichem, ve kterém lze tyto poznatky spojit, může být moucha. Ve středověku symbolizovala většinou hřích, ďábla nebo smrt, obecně tedy něco negativního, co znečišťuje.⁸³ U mistra Klareta v díle *Exemplarius auctorum* můžeme také najít bajku o mouše. „*Moucha bodáním mezka chce pohnat, že běží jen ztěžka, on spěšně sic k tržišti kráčí, však mouchu smést ocasem stačí. Jestliže neřest tě tíží, pak k dobru bys doběhl stěží, když tedy v nebi je cíl tvůj, ty bodců hříchu se zbavuj.*“⁸⁴ Dle pravidel křesťanství je moucha v této ukázce spojena s hříchem. Za poznámku stojí, že v *Exemplári* je řazena k ptákům spolu s dalšími zástupci, kteří dnes k ptákům nepatří, jako například včela nebo netopýr.

4.1 Klaretův pohled na zvířata

Názvy zvířat a jejich popisy se objevují v několika dílech mistra Klareta. V Bohemáři jsou zvířatům věnovány kapitoly 4, 5, 7, 8, a 9. Čtvrtá kapitola (*De piscibus*) pojednává o rybách a pojmech s nimi spojenými, ale také o dalších tvorech, kteří žijí ve vodě a rybami nejsou. „*Piscis erit ryba, cancer rak, lupyna squama ... Dic vydra luter, sed bobrec sit tibi castor.*“⁸⁵ Kapitola pátá (*De volatilibus*) se věnuje ptákům, částem jejich těl a také vybraným létavcům a hmyzu. „*Ptak sit avis...Ala sit krzydlo, penna pero tibi dicta...Papilioque motyl, vespertilioque netopirz...Est vespis srsyen, culex comar.*“⁸⁶ Zajímavostí může být, že se v této kapitole nachází také několik slov vázaných k ptačímu vejci: „*Ovum sit vaycze...Albugo byelek, vitellum dicito slutek.*“⁸⁷ Sedmá kapitola (*De animalibus*) pojednává o částech těla zvířat, dle charakteru pojmů se jedná o hospodářská zvířata, přičemž do této kapitoly spadají také některé potraviny: „*Est animal zwyerzye, fera zwyerz, sint cornua rohi...serum dic syrowatka, balbugo podmazle, dic butirum fore maslo.*“⁸⁸ V osmé kapitole (*De bestiis*) jsou savci. Jedná se o divoká i člověkem využívaná zvířata. „*Est leo lew, ursus myedwyed, lupus tibi vlk...Osslycze dic asina, caper kosel, koza capra.*“⁸⁹ Poslední kapitolou Bohemáře, kde se objevují pojmy související se zvířaty, je kapitola devátá (*De vermibus*). V ní se objevují pojmy z různých skupin. Je tu uveden už zmíněný komár, pak jsou zde zástupci plazů i obojživelníků, některé druhy hmyzu a také

⁸³ DVOŘÁKOVÁ. *Človek a svet zvierat v stredoveku*. 2015, s. 40.

⁸⁴ CLARETUS [Z LAT. ORIG. PŘEL. JANA NECHUTOVÁ]. *Ptačí zahrádka*. Brno: Nakladatelství Petrov, 1991, s. 71.

⁸⁵ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 42–43.

⁸⁶ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 43–44.

⁸⁷ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 44.

⁸⁸ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 45.

⁸⁹ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 46.

žížala a červ. Výslednou různorodou skupinu uzavírá myš, tedy malý savec. „*Vermis czrw, stelio sit zyzala... serpens had...mus myss...Est cicada swrczek, pedicula wess, tineamol...Dic rana zaba.*“⁹⁰

Glosář, Klaretův největší slovník, je seřazen podobně. Jedná se s největší pravděpodobností o rozšíření Bohemáře, proto je skladba podobná, skupiny jsou pouze občas rozděleny na menší celky. Zvířatům je věnován oddíl II až IV. V druhém oddílu jsou to kapitoly 5 – De altilibus domesticis a 6 – De volatilibus compestribus. Obě pojednávají o ptácích, nejdříve těch, kteří jsou chováni člověkem, navíc je uvedeno také pár základních pojmů o částech jejich těl. V šesté kapitole se jedná o ptáky volně žijící. V tomto oddílu je zahrnuta ještě kapitola sedmá (De monstris hominibus), která popisuje některé bájně bytosti. „*Spinx dwira, chímera chira, sit vastrman cocodína.*“⁹¹ Třetí oddíl je věnován vodě a vodním živočichům. Zahrnuje kapitoly 8, 9 a 10. Osmá kapitola (De aqua) si všímá vody a vodstva. Devátá kapitola (De piscibus) je věnována podobně jako v Bohemáři rybám a vodním živočichům. Desátá kapitola (De claudis monstris) se zaměřuje opět na monstra, tentokrát vodní. Poslední oddíl, ve kterém jsou v Glosáři zvířata zmíněna, je ten čtvrtý. Obsahuje čtyři kapitoly: 11 – De animalium natura, 12 – De bestiis, 13 – De nominibus serpentum, 14 – De nominibus vermium. Jedenáctá kapitola se zaměřuje pouze na části zvířecího těla a některé produkty z chovu zvířat jako v Bohemáři. I kapitola dvanáctá je Klaretovu staršímu slovníku podobná, opět se zde jedná o prosté názvy savců. Rozdíl je u třinácté a čtrnácté kapitoly. Tyto dvě kapitoly obsahují to, co je v Bohemáři uvedeno v kapitole De vermibus, přičemž třináctá kapitola (De nominibus serpentum) se věnuje plazům a obojživelníkům a ve čtrnácté (De nominibus vermium) si všímá hmyzu a některých půdních živočichů (červů, žížal).

Je však nutné dodat, že se zvířata neobjevují jen v Klaretových slovnících. Jsou jim věnována dokonce samostatná díla, jako je *Ortulus phisologie*. Jedná se o učební text věnovaný životu ptáků. Ten se zachoval jako jediný z celého díla. Fakt, že se měla „zahrádka fyziologie“ věnovat i dalším tvorům, potvrdil Klaret sám v úvodu tohoto díla.

„Šest má ta zahrádka síni – ty sladce a medově voní:

v první z nich ptáci jsou, zde hnízdí i vzduchem se nesou;

zřetelně ryby zde zříš, je v rybníku hýbat se vidíš;

⁹⁰ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I.* 1926, s. 47.

⁹¹ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I.* 1926, s. 115.

zvěřinec zvířata všecka ti předvede, divoká, krotká;

červy a plazů čeled', tu bodavou, obtížnou havěť;

nejeden listnatý kmen zde skví se zářivým plodem;

*květnice květiny rodí, zde lilie omamně voní.*⁹²

Z tohoto vyplývá, že v díle *Ortulus phisologie* měly být obsaženy také části o rybách, savcích, plazech, hmyzu a půdních živočiších a také o rostlinách, které se nedochovaly. Tomuto spisu bude věnována následující kapitola.

Poslední dílo, které je třeba uvést, je Klaretův exemplář, přesným názvem *Exemplarius auctorum*. Toto dílo obsahující 200 bajek ze světa zvířat je rozděleno do čtyř částí po 50 exemplech. První část se věnuje světu lidí a mytologických bytostí, druhá ptákům, třetí zvířatům a čtvrtá by se měla věnovat věcem.⁹³ Dílo je bohužel nedokončené, ale jeho neúplnost pro nás může mít velký význam. Jedná se o poslední Klaretovo dílo, a tak by se díky němu mohl dát určit rok, kdy mistr Klaret zemřel. V díle se mění rukopis, z čehož můžeme usoudit, že buď dílo dopsal někdo jiný, nebo ho Klaret diktoval, když už nebyl schopen sám psát.

Závěrem této kapitoly můžeme říci, že ač se mistr Klaret světu zvířat věnoval, což dokazuje množství pojmů z oblasti přírody v jeho slovnících i existence dalších děl, pořad byl svým způsobem omezen svou dobou, náboženstvím, nedostatkem odborných znalostí a technickými možnostmi výzkumu. I přes tato omezení však sepsal, co se týče světa zvířat úctyhodné dílo, se kterým mohli pracovat další učenci a tvůrci slovníků.

⁹² ŽÍDEK, P. a A. HADRÁVOVÁ (eds.). *Kniha dvacatera umění mistra Pavla Žídka: část přírodovědná*. Praha: Academia, 2008, s. 56. ISBN 978-80-200-1618-8.

⁹³ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 99.

5 Ptačí zahrádka

Ke zpracování této kapitoly jsem použila texty mistra Klareta. Jde o soubor textů M. Klareta vydaných v českém překladu pod názvem Ptačí zahrádka a zaměřených na podobu a chování ptáků a dalších létavců. Její základ tvoří Klaretův spis zvaný Fyziologář. Jde o veršované dílo napsané v tzv. leoninských hexametrech. Druhou část knihy představují vybrané bajky z Klaretova dalšího spisu Exemplář. Texty přeložila Jana Nechutová.

Originální spis se přesně jmenuje Ortulus phisologie, tedy Zahrádka fyziologie, a byl sepsán před rokem 1366.⁹⁴ Nejspíše se nejedná o Klaretovo rané dílo. Obsahuje vzkazy pro studenty, takže v době, kdy toto dílo napsal, musel už být učitelem. Dílo bylo původně rozčleněno na šest částí a jednotlivé se zaměřily na ptáky, ryby, zvěř, červy, ovoce a květiny. Dochována však zůstala pouze část o ptácích a dalších létavcích a také úvod, díky němuž známe obsah díla.⁹⁵ Ptáci jsou abecedně rozděleni. Nejprve je u každého ptáka uveden krátký popis. Jak pták vypadá, čím se živí a často také některé rysy jeho chování. Z toho můžeme usoudit, že autor ptáky dlouze zkoumal, neboť jeho poznatky jsou mnohdy velmi detailní. V tomto popisu se nikdy neobjevují narážky na náboženství, což je rozdíl oproti následujícím částem, a to básním. Velmi zajímavým doplňkem základního popisu jednotlivých ptáků jsou postřehy z běžného života nebo porovnání s běžnými věcmi, které autor používá. Pro představu zde uvádím část o huse. „*Když husa plave po vodě, stále radostně křičí. Snáší velká vejce. Mnoho sežere a rychle tráví, málo spí, a to s hlavou pod křídlem. Na jídlo má maso tvrdé, ale dobré. (Znamenej, že husa málo spí, protože má slabší mozek: stejně tak je tomu u opilého.)*“⁹⁶

Následuje krátká báseň, která má za úkol znalosti z výše uvedeného popisu přiblížit. Autor často do veršů přidává náboženské odkazy a různé chování ptáků spojuje se skutky Boha nebo Ježíše Krista. Těmto teologickým aspektům jednotlivých básní se budu ještě podrobněji věnovat dále. Některé básně jsou velmi krátké, přesto výstižné, jiné jsou delší a popisují všechna fakta. Občas do některých proniká i humor, jak chci ukázat v následujících řádcích. Opět zde uvedu krátký příklad takové básně, pro lepší orientaci zůstanu u husy, kde můžeme právě takovou malou ukázkou humoru najít.

⁹⁴ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina II*. 1928, s. 4.

⁹⁵ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina II*. 1928, s. 4.

⁹⁶ CLARETUS, *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 18.

„Husa vždy radostně volá,
když plave a nese ji voda:
opilec vesele zpívá,
je naplněn radostí z vína.“⁹⁷

Ale přes humor i osobní postřehy zůstává toto dílo stále učební pomůckou. To poznáme již v prologu, kde Klaret říká svým žákům, kolik radosti jim učení přinese a že jen s pomocí tohoto učení a znalostí mohou prohlédnout skrze tmu. V Prologu se také vypráví o rozmanitosti zvířecí říše a mnoha vlastnostech, které u zvířat můžeme pozorovat. V jednotlivých básních je často odkaz jak na Klaretovy žáky, tak také na lidské vlastnosti. Zůstaňme tedy ještě u žáků a výuky, nejvíce připomínek z pedagogického prostředí najdeme v části, která poněkud odporuje názvu celé knihy. Je to několik básní o včelách, ať už o dělnicích, včelí královně nebo trubcích. Klaret zjevně toužil ve svých žácích vidět pilné včely, když jim věnoval tento verš: „*pilně-li v mládí se učíš, pak sladkou se odměnou těšíš*“.⁹⁸ Jinde můžeme najít i rady pro učitele: „*dbát má učitel stále, by žáci se učili řádně*“⁹⁹ nebo „*učitel, který rozháže jmění, se v ničem změní*“¹⁰⁰ a občas najdeme i jistá varování: „*bije-li učitel chlapce, pak nemají učení v lásce*“.¹⁰¹ Můžeme tedy říct, že toto dílo přineslo poznatky nejen žákům, ale i učitelům.

Žáci a možná i učitelé tedy mají své rady a materiál, ze kterého mohou čerpat, ale v tomto Klaretově díle najdeme i další odkazy, jak už jsem zmiňovala. Autor se zde věnuje celé řadě lidských vlastností, které propojuje s vlastnostmi ptáků a dalších zvířat schopných letu. Tento poznatek z oboru zoologie už jsme probrali v předchozích kapitolách o Klaretově chápání zvířat, ale co se týče poznatků z Ptačí zahrádky, je tu ještě jeden, kterému jsem se nevěnovala. Touto významnou součástí je také celá řada odkazů na náboženství. Tento fakt nyní probereme trochu podrobněji.

Už začátek prologu obsahuje pomyslné věnování tohoto díla Bohu. Autor zde prosí Krista, aby mu dodal sílu a stál při něm při tvorbě a zároveň je zde Bůh líčen jako ona zahrada, ve které se v knize nacházíme. Zahrada dává všemu vzniknout a obsahuje vědění. My můžeme do této zahrady vstoupit a kochat se její krásou, pokud vstoupíme s pokorou,

⁹⁷ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 18.

⁹⁸ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 20.

⁹⁹ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 20.

¹⁰⁰ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 20.

¹⁰¹ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 17.

smíme si i natrhat její plody. Ve své víře můžeme tedy od světa stvořeného Bohem přijmout vědění. Mistr Klaret se svým dílem snaží studentům toto vědění poskytnout v přehledném popisu jednotlivých druhů a jejich vlastností, jak bylo uvedeno výše. Přitom popisuje celou řadu tvorů, kteří byli ve své době spojeni s postavou Boha a jeho vlastnostmi. Uvádět zde všechny odkazy na knihy by bylo příliš obsírné, ale pro představu jich pár zmíním. Už v první básni o orlovi je psáno:

„Orel, ten král ptačí říše,

Jí vládne až z nadzemské výše.

Kristus chrání zem

A zároveň vládne i nebem.

Do větší výše než on

Pták žádný už nemůže vzlétnout:

Orel tak Krista značí,

Jenž stvoření veškeré předčí atd.“¹⁰²

Nejen tato báseň nám přibližuje boží vlastnosti nebo skutky. Kristus je tedy označen za vládce, ale zapomenuto není samozřejmě ani jeho utrpení zmíněné například v básni o holubovi. „*Kristovy krvavé rány jsou člověku pro spásu dány.*“¹⁰³ Stejný motiv nalezneme i v básni o Pelikánovi, který je obecně vnímán jako symbol Krista především kvůli báji o svém chování k mláďatům. Samice pelikána si sama způsobí rány a krví pak živí svá mláďata. I v Klaretově díle je toto chování popsáno a pod ním je samozřejmě o pelikánovi báseň, ve které samice pelikána zemře, tedy symbolizuje Kristův čin sebeobětování. „*Krví, jež ze srdce tekla, tou Bůh náš nás vyvádí z pekla,*“¹⁰⁴ nebo „*Kristus pán na kříži skončil, svou mukou tak smrti nás vyrval.*“¹⁰⁵ Kristus je dále zmíněn v básni o hrdličce, která uzavírá vztahy na celý život a po smrti jednoho z páru žije už navždy sama. „*Člověk urazil Krista, má zřící se tohoto světa.*“¹⁰⁶

Neměli bychom však zapomenout na odvrácenou stranu mince. Odkazů na satana a peklo je v textu také mnoho. Jedná se například jen o obecná tvrzení o chování a přítomnosti

¹⁰² CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 14.

¹⁰³ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 23.

¹⁰⁴ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 48.

¹⁰⁵ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 48.

¹⁰⁶ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 57.

d'ábla v lidském životě, jako je tomu v básni o Jiskrnáčovi, který se živí mrtvými těly na bojištích: „*Ďábel též při bitvách slídí, zda tisíce duší tam sklídí.*“¹⁰⁷ Jindy jde o přímá varování jako například v básni o Káněti a popisu jeho lovu. Káně si jen tak poletuje ve vzduchu a nedává najevo, že je na lovu, a když zahlédne myš, uloví ji. „*Ďábel tě do pekla svádí, když jablkem sladkým tě mámí*“¹⁰⁸ nebo v básni o luňákovi, který po třetím roce života hyne: „*V hlubině pekla zle skončí, kdo po třikrát smrtelně zhřeší*“.¹⁰⁹ Opět tedy můžeme říci, že autor svým žákům a dalším, kdo budou tyto řádky číst, zanechává jisté rady a ponaučení a že i v jeho tvorbě se silně odráží náboženský aspekt té doby, který už byl zmíněn v kapitolách o univerzitním prostředí v úvodu této práce.

Pomyslnou třetí skupinu odkazů v básních tvoří ponaučení pro běžný život. Pro představu tentokrát úryvek z básně o Ielkovi, který létá jen v noci a je velmi hlučný. „*Hlupák sic nemluví dobře, leč zřídka kdy ústa svá zavře.*“¹¹⁰ Další ukázka je z básně o papouškovi, jehož zařazení do textu je velmi zajímavé. Jeho chování zde příliš popsáno není, zato se autor zmiňuje o pestrém zbarvení, pro které ho lidé chovají, ač nezpívá: „*Co krásné je, žádoucí bývá, ač bezectnost uvnitř se skrývá.*“¹¹¹ Tímto můžeme část Ptačí zahrádky věnovanou jednotlivým zástupcům uzavřít. Podle mě je to část dle mého názoru velmi zajímavá nejen kvůli tvorům, kteří jsou v ní obsaženi, ale i pro ostatní informace, které se v ní dají nalézt a které jsem se tu pokusila přiblížit skrze krátké ukázky.

Závěrem této kapitoly nezbývá než říct, že dílo *Ortulus phisologie* je především učební pomůcka, ale nenajdeme v ní jen strohá fakta, autor nám zde také přibližuje svůj svět a zvyky své doby. Můžeme tu najít řadu vzkazů pro žáky, jak je uvedeno v příkladech výše, ale i pro prostého člověka, který se snaží žít tak, aby se dostal do nebe. Především je ale nutné říci, že i tento malý úryvek z díla středověkého mistra se všemi poznatky o zvířecí říši a stejně tak poznatky o každodenním světě lidí nám může pomoci vytvořit si jistou představu o učenosti, zbožnosti a oddanosti své práci člověka, který se o přírodu hluboce zajímal a toužil tyto své vědomosti předat dále, osobě Mistra Klareta.

¹⁰⁷ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 59.

¹⁰⁸ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 39.

¹⁰⁹ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 41.

¹¹⁰ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 45.

¹¹¹ CLARETUS. *Ptačí zahrádka*. 1991, s. 50.

6 Klaretova další činnost

O mistru Klaretovi bylo již řečeno mnoho. Věnovali jsme se jeho zájmu o pedagogiku a jeho možném působení na pražské univerzitě. V souvislosti s tím bylo nastíněno, jak mohla pražská univerzita v době Bartoloměje z Chlumce vypadat. Další část byla věnována jeho životu a také tvorbě, se kterou je spjata i tato kapitola. Věnovali jsme se také Klaretovu přínosu pro biologii a jeho zkoumání světa. Prokázali jsme to i na příkladech, jakým je předchozí kapitola o Ptačí zahrádce.

Nyní můžeme tohoto učence považovat za oddaného císaři, zároveň za pedagoga, který s žáky velmi cítil, ale také za přírodovědce, i když je však nutné o tom mluvit s rezervou vzhledem k dnešnímu významu toho slova. Můžeme říci, že ho lze možná považovat trochu i za filozofa, když se zaměříme na již zmiňované dílo *Astronomiarium*, kde se mistr Klaret zabýval ani ne tak postavením vesmíru, jako spíše vlivem planet na člověka.¹¹² S tím souvisí také *Complexionarius*, ve kterém se objevil rozbor o sangvinicích, flegmaticích, melancholicích a také cholericích nebo také o vlivu 4 ročních období na člověka.¹¹³

Velmi zajímavým může být také dílo *Enigmaticus*, tedy soubor hádanek. I v něm jako v mnoha dalších Klaretových dílech najdeme důkazy o jeho pedagogické činnosti. Pro představu přidávám citaci: „*Učitel vytríbený by znát měl chytáky všechny – čtenář, ať si přečte vše, chce-li znalý být řečnické říše. Ve verších sepsané si ty hádanky do hlavy zanes: baví i pomáhají, lesk běžným pojmům dají. Pro hochy potravou jsou ty příklady velice zdravou – zkus udat, co, inspirován jsa Kristem, tento text skrývá.*“¹¹⁴ Následuje příběh o mistrovi a mladé dívce: „*Řečník hned předvádí, že na všechno odpověď zná – dí mistr: „Znám přemíru dost dobrých, jež chtěl bych dát k dobru. Ty nejdřív zkus řešit můj, a pak plus získám já za tvůj rébus!“ To dívka opáčí a první k ní s rébusem kvačí: „Jeden strom ubíhavý má na sobě dvanácte větví; každá z těch haluzí dvě dvojice hnízd spolu nosí; každé to opeřené se nazývá osobním jménem; rodit se nepřestává, a pokud je svět, tak to trvá...?“ Dívka mu rozlouskne tu hádanku: „Rok je to,“ řekne. „Teď ty velký pedagogu, si poslechni mne, děvče z lidu, a co mám přichystáno – ať neznámo tobě, či známo: Bratrů je pětice: z toho dva jsou bezvousí sice, zato dva vousatí, ani tak, ani tak je ten pátý...?“*

¹¹² FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina II*. 1928, s. 95.

¹¹³ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 205.

¹¹⁴ SPUNAR, P. (ed.). *Smích a pláč středověku*. Přeložila Dana SVOBODOVÁ. Praha: Odeon, 1987, s. 185.

*Ona ho vybídne „No? Vždyť řešitelné je to snadno.“ On hádance nerozumí a zesměšněn v hanbě se topí: zrak se mu mlží a v líci ostych se drží, zbrunátní ve tváři (lid mručí), kůže jen hoří, v očích mu zajiskří a na duši mistr se škvaří... Takové ústrky (ó stude, ó neštěstí!), jakých se dostalo učíteli; ta zkáza, již donucen čelit! Tu já – sám přes řečnění – jsem vše na papír hodil o nyní ráně utrpěné od té dívky před celým plénem, ať učitel propříště se podobné zkáze už vyhne. S hlavou otevřenou proto ber si zde látku mnou psanou, nahlížež do knížky, ať zbytečně nebavíš smíšky!*¹¹⁵ Z textu je jasně patrné, že toto dílo nesloužilo jen pro pobavení. Příběh o mistrovi a mladé dívce může být velmi zajímavý pro svou nadčasovost, ale také proto, s jakým prožitkem autor vše popisuje. Je možné, že je v úvodu Enigmaticu ukryto nejen poselství pro čtenáře, ale možná i Klaretova osobní zkušenost s podobným ponižením, jakého se dostalo mistrovi. V neposlední řadě je z hlediska života Bartoloměje z Chlumce velmi významný Exemplarius auctorum, neboť se v něm nejspíše nachází důkaz o Klaretově smrti, a tedy pramen k dataci jeho života. Tyto spisy kromě Complexionariu zachytil V. Flajšhanz ve druhém svazku svého díla Klaret a jeho družina.

Většina výše zmíněných spisů je zachycena v rukopise M 108, který byl zmíněn ve třetí kapitole. Tento rukopis je dnes uložen v Archivu Pražského hradu¹¹⁶ a pro Klaretovo neslovníkařské dílo je jediným dochovaným. Na vzniku rukopisu se podle Vidmanové podílelo zhruba 8 lidí,¹¹⁷ a to pět písařů, z nichž jeden byl pravděpodobně sám mistr Klaret, dva rubrikátoři a tři komentátoři. Dohromady se jedná o deset lidí, ale někteří měli u práce na rukopisu více funkcí, proto Vidmanová došla k číslu osm. Po tomto zjištění je v díle Vidmanové uvedena otázka, kde mohlo být přítomno tolik lidí, aby na Klaretově díle pracovali? Odpovědí by mohla být opět škola při svatovítské kapitule. Pro tento názor hovoří také vzhled rukopisu. Nemá pevné desky a je zabalen pouze v silnějším pergamenu. Ten není ani tak velký, aby zakryl celé stránky. Spis se uzavíral pomocí tenkých provázků, které se přetahovaly ze zadní strany rukopisu a na přední se zavazovaly kolem „knoflíku“.¹¹⁸ Takto měla vypadat většina školních spisů v Klaretově době. Je tedy patrné, že tyto spisy sloužily především pro výuku. V rukopisu M je obsažen Fyziologář, Enigmaticus, Complexionarius, Astronomicus, a Exemplarius.¹¹⁹ V Archivu Pražského

¹¹⁵ SPUNAR. (ed.). *Smích a pláč středověku*. 1987, s. 185–186.

¹¹⁶ VIDMANOVÁ. *Prolegomena k latinským spisům Mistra Klareta*. 1978, s. 195.

¹¹⁷ VIDMANOVÁ. *Prolegomena k latinským spisům Mistra Klareta*. 1978, s. 205.

¹¹⁸ VIDMANOVÁ. *Prolegomena k latinským spisům Mistra Klareta*. 1978, s. 205.

¹¹⁹ PATERA, A. a A. PODLAHA. *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1922, s. 334. Soupis rukopisů knihoven a archivů zemí českých, jakož i rukopisných bohemik mimočeských.

hradu však nalezneme ještě jeden rukopis, označený L 52, který pochází z první poloviny 15. století. Podle Flajšhanse šlo o přesný opis M, ale to Vidmanová vyvrací. Jedním z důvodů je, že v rukopise L je obsažen navíc Medicamenarius.¹²⁰ Dalšími důvody je například jiné poskládání textů v rukopise L nebo fakt, že Medicamenarius není komentovaný, na rozdíl od všech děl v rukopisu M.

Přestože byla objevena už řada děl tohoto učenice, největší část stále zabírají slovníky a jsou také nejvíce prozkoumanou a nejvýznamnější částí Klaretova díla. Nelze v tomto případě neuvést monumentální dílo V. Flajšhanze Klaret a jeho družina. Tyto dva svazky byly první edicí v češtině a zpřístupnily Klaretovy slovníky a další díla širší veřejnosti. Od té doby byly edice i díla samotného Klareta podrobeny dalšímu zkoumání a vyjádřili se k nim například František Jílek, Emanuel Michálek nebo již zmiňovaná Anežka Vidmanová, která se pokusila uvést na pravou míru některé omyly, které se objevují v díle V. Flajšhanze. Jak je patrné ze zájmu historiků, Klaretovy slovníky jsou jistě nejvýznamnější součástí jeho díla.

6.1 Klaretova lexikografie

Jak už bylo řečeno, nejvíce spisů, které pojednávají o díle Bartoloměje z Chlumce, se věnuje jeho slovníkům. Ty jsou celkem tři. Jejich názvy zní Vokabulář, Bohemář a Glosář. Slovníky vznikaly v době od roku 1360 až do roku 1366. Na dataci těchto spisů jsem narazila již ve třetí kapitole této práce.

Vznik „našich prvních dvojjazyčných slovníků“, jak je označil Emanuel Michálek,¹²¹ byl podmíněn rozvojem českého jazyka. Ten pronikal ve 2. polovině 14. století i do veřejného života. Důkaz můžeme vidět v Klaretových slovnících, kde jsou výrazy související s životem ve městech. „*Castrum hrad...Menia zabradla...atria sit dwor, Atque cimeterium kirchow.*“¹²² Pro tuto dobu je také příznačný rozvoj škol, které vznikaly ve městech, při farách nebo v kláštorech. Souvislost Klaretových slovníků a pedagogické činnosti jsem již také zmiňovala ve třetí kapitole této práce.

¹²⁰ VIDMANOVÁ. *Prolegomena k latinským spisům Mistra Klareta*. 1978, s. 195.

¹²¹ MICHÁLEK, E. *Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících*. Praha: Academia, 1989, s. 8. ISBN 80-200-0184-0.

¹²² FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 64.

Prvním z Klaretových slovníků je Vokabulář. Ten měl vzniknout v době kolem roku 1360. Ale například Emanuel Michálek vznik tohoto spisu zařadil už do roku 1350.¹²³ Jedná se o veršovaný slovník, který obsahuje základní slovní zásobu potřebnou pro studenta artistické fakulty. Patří sem především překlady slov ze sedmera svobodných umění, také se v tomto díle objevují pojmenování zeměpisná (řeky, hory...). „*Nunc sunt, que fluvios hec signant nomine paucos: Eufrates, Cyson, Yordanis, Sazawa, Geon, Multavia, Tyberis, Tygris, Nilus Ynachusque, Orlicia, Kera, Renus, Syroe, Czydlyana.*“¹²⁴ Významnou součástí je soupis božích jmen nebo seznam jmen antických bohů a bohyň. Vše je doplněno o názvy nerostů a také popis čísel.¹²⁵ Název Vokabulář, přesněji Vokabulář grammatický, dal tomuto spisu V. Flajšhans, ale jak sám tvrdí: „*Titul „Vokabulář gramm“ (poprvé jsem ho užil 1923 v List. fil. L, 240) nejenom není dochován, ale je též zcela jistě nesprávný.*“¹²⁶ Dodnes jsou dochovány, jak upozorňuje Flajšhans, 3 rukopisy tohoto díla. Je to rukopis kapitulní knihovny svatovítské v Praze, rukopis dietrichsteinské knihovny v Mikulově a rukopis klementinské knihovny univerzity pražské.¹²⁷

Druhým velkým slovníkem je Bohemář. Ten vznikl kolem roku 1360. Jak už bylo řečeno, jedná se o popis zhruba dvou a půl tisíce latinských slov, především substantiv. Dále je tento spis členěn do osmi částí. Ty pojednávají o Bohu a světě, vodě a rybách, ptácích, zemi a suchozemských živočiších, rostlinách, člověku po stránce fyzické, obci a církvi a řemeslech.¹²⁸ Z části o lidském těle přidávám ukázkou: „*Hlava caput, cerebrum mozk, vertex wrch, vdo membrum, fons czelo sit, craneum tyemie, czrcha figa, leb cerebellum.*“¹²⁹ Rukopisy tohoto díla jsou dochovány také tři a poté některé kratší výtahy. Tyto rukopisy jsou uloženy především v knihovně pražské metropolitní kapituly svatovítské.¹³⁰ Název Bohemarius pochází od samotného autora, je možné, že podle tohoto názvu přijal Bartoloměj z Chlumce své jméno Bohemarius. Na této myšlence se shoduje Michálek i Vidmanová. Ta popisuje stejný způsob i u jména Claretus, tj. ten, který se stal slavným. Emanuel Michálek se však domnívá, že toto jméno si nemusel učenec přivlastnit sám. Jeho dílo je skutečně rozsáhlé a jistě se proslavilo už v době svého vzniku. Toto jméno tedy

¹²³ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících*. 1989, s. 14.

¹²⁴ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 25.

¹²⁵ JÍLEK, F. *Klaretovo české názvosloví mluvnické*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1951, s. 3. Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-filologická.

¹²⁶ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 3

¹²⁷ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 4–5.

¹²⁸ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1989, s. 14

¹²⁹ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 153

¹³⁰ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 35.

mohl autor také přijmout. Původ označení může také souviset s latinským slovem *clarus*, tedy jako zřejmý nebo zjevný. Také to mohlo být slovo *clareo*, tedy být zřejmý.¹³¹ Pokud by toto byl pravý původ slova, naznačovalo by spíše Michálkovu teorii, že si Klaret toto označení vysloužil vzhledem ke své práci na slovnících.

Třetím a také největším slovníkem Bartoloměje z Chlumce je Glosář, autorem také nazvaný Poklad chudých. Ten je v mnohém podobný Bohemáři. Vidmanová tvrdí, že Glosář je pouze „trojnásobně rozšířený Bohemář“.¹³² Rozdílem zůstává, že Glosář je koncipován jako dílo literární, nejen didaktické. Je rozdělen do 55 kapitol, každá z nich začíná velkým písmenem. Už tu bylo zmíněno, že tato písmena dávají dohromady akrostich s autorovým jménem. Rukopisů tohoto díla je celkem sedm, ale u šesti se jedná pouze o útržky celého díla. Ucelený rukopis je dnes uložen v knihovně kapituly Bratislavské.¹³³ Rozsáhlý slovník obsahuje kromě podstatných jmen i zájmena a slovesa. V. Flajšhans se domnívá, že Glosář sloužil také jako učební pomůcka. Na nižších školách postačil kratší Bohemář, který byl v dalších stupních vzdělání nahrazen rozsáhlejší Glosářem.¹³⁴ Jako ukázkou volím tentokrát úryvek z kapitoly o bestiích. „*Lew leo wlk que lupusque le(e)na lwicze, nedvied ursus, ursaque nedviedicze, lupa wlczicze, dic ovis owcze.*“¹³⁵ Na konci každé kapitoly je uvedena autorita, o kterou se práce opírá. Nejedná se však o postavy, ze kterých autor skutečně vycházel. To můžeme potvrdit na příkladu Tomáše z Cantimpré. Už byl v této práci zmíněn a je tu také ukáзка z jeho díla. V části o mořských monstrech z díla Tomáše z Cantimpré Klaret vycházel, ale ve svém Glosáři ho nejmenoval. Toto uvádění autorit na úkor skutečných pramenů patřilo podle Michálka k dobovým zvyklostem a je dokladem toho, že Glosář není jen učební pomůckou, ale skutečným literárním dílem Klaretovy doby.¹³⁶

¹³¹ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1989, s. 15.

¹³² VIDMANOVÁ. *Sestra múza*. 1990, s. 404.

¹³³ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 80.

¹³⁴ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 76.

¹³⁵ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 123.

¹³⁶ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1989, s. 15.

7 Odkaz mistra Klareta v dnešním názvosloví

Jak už bylo uvedeno v předchozích kapitolách, slovníkářské dílo mistra Klareta je velmi rozsáhlé. Ale nejen pro svůj rozsah jsou tyto slovníky tak významné. Díky Klaretově práci vznikla také celá řada slov, která jsou používána dodnes. Ač je tato práce primárně zaměřena na problematiku biologie, budou zde uvedeny i pojmy z jiných odvětví.

Dle názoru Emanuela Michálka tvořil Klaret slova pomocí čtyř mechanismů. Prvním způsobem bylo mechanické krácení. Při tomto postupu je vynechána určitá část slova, nejčastěji část střední. Méně se vynechává část koncová a nejméně ta počáteční.¹³⁷ Příkladem mohou být slova *odřec* z *odřenec*¹³⁸ nebo *špal* ze slova *špalek*.¹³⁹ Dále se Michálek domnívá, že vynechávání počátku slov bylo tak málo používané, protože se při něm nově vzniklý útvar nejvíce vzdaluje původnímu slovu. Mohlo být poté velmi složité identifikovat původní tvar.¹⁴⁰

Druhým způsobem tvoření neologismů bylo zkratkové tvoření. Nové slovo vzniká složením částí slovního spojení.¹⁴¹ U Klareta je tento postup použit u slov *poslist* z *posélačí list*,¹⁴² *léskořechy* z *léskové ořechy*¹⁴³ nebo *desětazn* z *desět kázání*.¹⁴⁴ Někdy však není jasné, zda se jedná o nový tvar nebo je slovo vytvořené jen za účelem rýmu. Příkladem takového jednání může být slovo *dobrok - opulencia*, které se rýmuje se slovem *obrok - prebendium*¹⁴⁵ v témž verši. Občas vedla tato snaha ke vzniku velmi zvláštních výrazů, jako je například *šatlavan* podle slova *kaštan*.¹⁴⁶ Zkratkové tvoření a mechanické krácení, které Klaret používal, vedlo ke vzniku nových slov, ale nejednalo se o postupy neznámé. Dokladem toho mohou být veršované kalendáře *cisojany*, které se objevují od 13. století. Jejich jméno vzniklo také krácením z latinského spojení „(circum) cisio ian (uarii)“, tj. obřezání Páně, prvního svátku v roce, který připadal na 1. ledna.¹⁴⁷

Třetím způsobem, jak mohl mistr Klaret tvořit nová slova, bylo spojování komponentů se zvláštními rysy. Michálek zde uvádí především slova zakončená na *-man*. Tato se

¹³⁷ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1989, s. 17.

¹³⁸ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 149.

¹³⁹ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 128.

¹⁴⁰ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1989, s. 18.

¹⁴¹ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1989, s. 18.

¹⁴² FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 191.

¹⁴³ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 131.

¹⁴⁴ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 192.

¹⁴⁵ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 145.

¹⁴⁶ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1989, s. 19.

¹⁴⁷ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1989, s. 19.

používala především pro slova přejatá z němčiny, označující povolání (hajtman, forman). Klaret však tuto příponu používá i u domácích nově tvořených slov. Příkladem je výraz *mořman – equida*.¹⁴⁸ To se objevuje v Glosáři v části o mořských živočiších. Tímto výrazem má být označen hroch nebo mrož. Michálek tak usuzuje podle slova equus, tedy kůň, protože obě zvířata byla dříve označována jako mořský kůň.¹⁴⁹ Dalším používaným zakončením bylo *-olt*. Toto je možné nalézt u přejatých německých osobních jmen, jako jsou Markolt nebo Děpolt. Klaret však tuto část opět přidává i k domácím slovům. Je to patrné například u názvů ptáků *srnolt – ariophila*.¹⁵⁰ Posledním zakončením, které Michálek uvádí, je *-an*. To bylo používáno u názvů předmětů cizího původu – kahan, karhan (hrnec) nebo třeba povijan. Stejně tak se toto zakončení používalo u jmen ryb nebo opět ptáků, některá dodnes známe, jako jsou lipan, skřivan. Klaret se pokusil toto zakončení přidat i k popisům osob, např. *hodovan – hodovník*. Opět i v tomto případě nám některá označení zůstala dodnes, např. pijan, katan nebo již zmíněný skřivan a lipan.¹⁵¹

Posledním způsobem tvoření je opět slovotvorba se zvláštními rysy, tentokrát se však jedná o styl, který není jinde než u Klareta doložen. Zde je uveden například výraz *stotyř*¹⁵² z latinského *centurio*. První část slova je zde přeložena z lat. centum a druhá část vznikla zjevně pod vlivem latinského pojmenování *tiro* – mladý bojovník. Toto latinské slovo se objevuje už v Kosmově kronice.¹⁵³

Pokud chceme srovnat Klaretovy výrazy s dnešní odbornou mluvou, nejdříve je třeba zmínit zkratková slova a zkratky. Ty jsou dnes velmi rozšířené, a jak bylo uvedeno výše, zkracování Klaret také používal. Vedle slov *poslist* nebo *léskořechy* tak můžeme postavit například *palpost* (palebné postavení), *kolchoz* (kolektivnoje chozjajstvo).¹⁵⁴ K jinému typu zkracování, kam patří slovo *špal* (špalek), můžeme uvést dnes velmi rozšířené zkratky, jako jsou *foto* (fotografie) nebo *repro* (reproduktor). V dnešní době se jedná především o zkratky přejatých slov, v tom je oproti dílu mistra Klareta částečně rozdíl. Dalším společným znakem Klaretovy slovotvorby a té dnešní je používání přípony *-dlo*. V Glosáři najdeme slovo *osnovadlo*¹⁵⁵ jako překlad latinského *ordianus*. V dnešní češtině

¹⁴⁸ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 121.

¹⁴⁹ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1989, s. 19.

¹⁵⁰ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 114.

¹⁵¹ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1989, s. 20.

¹⁵² FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 142.

¹⁵³ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1989, s. 21.

¹⁵⁴ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1989, s. 25.

¹⁵⁵ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 198.

můžeme zmínit slovo mířidlo. Dnes však přibývají také slova zakončená na *-tko*, jako například hledítka. Shody ve tvoření slov můžeme najít i u slov zakončených na *-(ov)na*. V Glosáři najdeme například slova pekárna nebo písárna,¹⁵⁶ dnes jsou tvořena slova jako kotelna nebo briketárna. Dalším z dodnes používaných postupů tvoření slov je tvorba hybridů. U Klareta tak vzniklo například slovo *horkozena*¹⁵⁷ z latinského *torrita zona*, které se nachází ve Vokabuláři. Dnes můžeme s tímto výrazem porovnat složeniny, jako jsou elektropřístroj nebo termočlánek.¹⁵⁸

V Klaretově slovtvorbě můžeme také spatřit snahu popsat speciální výrazy, které neměly v tehdejšímu jazyku protějšek. Patrné je to například u slova *florenus*, které Klaret přeložil jako *zlaten*.¹⁵⁹ Jindy jsou však ve slovnících slova, která dodnes neumíme vysvětlit. Jedním takovým slovem bylo *najmanie*,¹⁶⁰ což je Klaretův překlad latinského *hamatio*. Slovo je zařazeno do části o lidských smyslech, fungování orgánů a pocitech v Glosáři a nikde jinde není doloženo. Jaroslava Pečírková napsala o významu tohoto slova článek. V něm došla k názoru, že se nemusí jednat o původní podobu slova. Postup krácení, který Klaret používal, se zjevně projevil i zde, možná šlo o změnu kvůli rýmu. Dalším vysvětlením by mohlo být, že původní tvar zněl *najímanie*.¹⁶¹ Dlouhé *i* mohlo být odsunuto také kvůli východočeskému nářečí, kterému by odpovídal Klaretův původ. Pečírková na podporu této teorie zmiňuje další slova pocházející z tohoto nářečí a tvořená podobným způsobem, přičemž odkazuje na *Historickou mluvnici jazyka českého*. Jedná se o slova, jako jsou např. *vajčko*, *krajna* nebo *zajc*.¹⁶² Pokud se na slovo díváme jako na *najímanie*, můžeme si ho snáze spojit se slovem *jímati* (chytati), což by se hodilo k původnímu *hamatio*. Pečírková dovedla svou myšlenku ještě dál a spojila slovo *jímati* s *ujmáním*, tedy bodavou nebo svíravou bolestí, která mohla být spojena s představou chytání.¹⁶³

Neologismy mistra Klareta se velmi obšírně zabýval Emanuel Michálek. Jedna z jeho studií se věnovala také staročeskému slovu *jehněd*, které bylo překladem latinského *palma*. Výraz *jehněd* je znám z evangeliářů, kde byla popisována situace, kdy Ježíš Kristus vjížděl

¹⁵⁶ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 197–201.

¹⁵⁷ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 17.

¹⁵⁸ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1989, s. 26.

¹⁵⁹ PETR, J. a S. ŠABOUK (eds.). *Z tradic slovanské kultury v Čechách: Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. Praha: Universita Karlova, 1975, s. 165.

¹⁶⁰ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926 s. 156.

¹⁶¹ PEČÍRKOVÁ, J. *Ze staročeského slovníku (I. Najmanie u Klareta)*. *Listy filologické*. 1967, roč. 90, s. 379–385.

¹⁶² GEBAUER, J. a M. KOMÁREK. *Historická mluvnice jazyka českého*. 2., dopl. vyd. Praha: ČSAV, 1963, s. 228.

¹⁶³ PEČÍRKOVÁ. *Ze staročeského slovníku (I. Najmanie u Klareta)*. 1967, s. 380.

do Jeruzaléma. Lid ho měl oslavovat palmovými ratolestmi. Už ve 14. století se také objevuje překlad *ratolesti jehnědové (rami palmarum)*. Těch se používalo při církevních obřadech na Květnou neděli, kdy se ratolesti nosily kolem kostela, což odkazovalo na příjezd Krista do Jeruzaléma. Slovo jehněd se však objevilo také u Klareta. Nachází se v Glosáři v části o plodech stromů. Tímto plodem je myšlena nejspíš datle (*dactilia*).¹⁶⁴ Palma, na které datle rostou, je u Klareta označena pojmem *rokyta*, což byl název pro vrbu.¹⁶⁵ K tematice obyčejů spojených s křesťanskými svátky se také váže u Klareta poprvé doložené slovo *kraslice*.¹⁶⁶

Mnoho výrazů, které se objevují původně u Klareta, najdeme i v dalších slovnících, jako je latinsko-český slovník tzv. Velešínův nebo slovníčky v kodexu vodňanském.¹⁶⁷ Pojem, který může být u Klareta nejasný, většinou pozdější slovníky popisují jako podobnější dnešní mluvě, porovnání slovníků je tak velmi důležité při výzkumu významu těchto Klaretových pojmů. Podobnost byla nalezena také ve spisu *Knih dvacatera umění*, kterou napsal na přelomu padesátých a šedesátých let 15. století mistr Pavel Žídek.¹⁶⁸ Dle výzkumu Aleny Hadravové musel Žídek při své práci nahlížet do Klaretových textů nebo – což je pravděpodobnější – mohl mít spis, ze kterého čerpal i mistr Klaret, a dodnes se nedochoval nebo nebyl zatím objeven. Skladba zvířat je u Pavla Žídka prakticky stejná, jakou najdeme ve slovnících Klaretových. Můžeme si toho všimnout v Glosáři, v části o polních ptácích (*De volantibus campestribus*). Klaret zde uvádí třináct ptáků a u Žídka můžeme najít dvanáct z nich.¹⁶⁹ Podobnost můžeme nalézt i ve spisech, které nejsou slovníky. Již zmíněná *Ptačí zahrádka* je také v díle Pavla Žídla rozpoznatelná. Pro příklad porovnejme pasáže věnované pávům u obou autorů. „*Páv je velký a velmi hezký pták, větší než husa. Má skvoucí peří a pestrý ocas plný ok, a přece má nejraději bahno. Zvedá ocas a pyšně si vykračuje. Hledí-li na své nohy, je smuten a křičí. Má totiž ohavné nohy. Chodí velmi zlehka, jako zloděj. Hlavu má královskou, peří andělské, hlas d'ábla...*“¹⁷⁰ Nyní ukázka z díla Pavla Žídka: „*Páv je velmi krásný pták, prostřední velikosti, který má hadí hlavu, byť je korunován peřím. Krk a hrud' má safírové barvy, ocas dlouhý a s oky. Má d'ábelský hlas a jednoduchou chůzi...Když však pohlédne dolů k nohám, pokoří se*

¹⁶⁴ FLAJŠHANS. *Klaret a jeho družina I*. 1926, s. 131

¹⁶⁵ MICHÁLEK, E. *Ze staročeského slovníku*. In: *Listy filologické*, roč. 103, 1980 str. 148–149. s. 148

¹⁶⁶ FROLCOVÁ, V. *Velikonoce v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2001, s. 221. ISBN 80-7021-503-8.

¹⁶⁷ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1989, s. 86

¹⁶⁸ ŽÍDEK a HADRAVOVÁ (eds.). *Knih dvacatera umění mistra Pavla Žídka*. 2008, s. 12.

¹⁶⁹ ŽÍDEK a HADRAVOVÁ (eds.). *Knih dvacatera umění mistra Pavla Žídka*. 2008, s. 56.

¹⁷⁰ CLARETUS, *Ptačí zahrádka*, 1991, s. 49.

a zastydí...¹⁷¹ Dále je u Knihy dvacatera umění patrný vliv Tomáše z Cantimpré, ze kterého vycházel také Klaret a jenž byl zmíněn ve třetí kapitole této práce.

Vzhledem k dalším slovníkům je zde třeba uvést také vokabulář zvaný Lactifer, který vydal Jan Vodňanský na počátku 16. století.¹⁷² V jednom ze svých článků porovnal Emanuel Michálek tento slovník s dílem mistra Klareta. Oba slovníky jsou si podobné způsobem překladu, ale v Lactiferu chybí Klaretovy zvláštní způsoby tvoření nových slov.¹⁷³ Již o nich byla řeč u pojmů *mořman* nebo *stotýr*. Některé pojmy jsou naproti tomu u obou slovníků identické, jako například *uhlík* – *carbunkulus*.¹⁷⁴

Nyní bych chtěla uvést slova, která můžeme najít v Klaretově slovníku a mohou nám být i z dnešní mluvy povědomá. Zmiňovali jsme se o člověku, s tímto tématem souvisí pojmy, jako *nohatec* – *caphita* nebo *okáč* – *oculatus*, jako výrazy popisující vzhled. Ve slovníku nalezneme i pojmy, které souvisí s oblastí medicíny. *Osyпка* – *condolus*, *ožha* – *uris*.¹⁷⁵ Podle pozdějšího výkladu se u slova *ožha* mělo jednat o spáleninu.¹⁷⁶ Z oblasti botaniky se u Klareta objevují pojmy jako *ost* – *acus* nebo *pařez* – *truncus*. Ost je později ve Vodňanském rukopisu popsán jako dodnes známá osina.¹⁷⁷ Mezi přírodní jevy je možné zahrnout slova jako *náleděň* – *glacium* nebo *osliz* – *limus*. Historikové se domnívají, že jde o bláto nebo jíl.¹⁷⁸

Pokud slovníkáři popisovali něco, co jim bylo známé, co mohli vidět, byla jejich práce o něco snazší, problém přicházel ve chvíli, kdy měl slovníkář popsat zvíře třeba exotické, které nikdy neviděl. V takovém případě mohl autor slovníku použít původní název, název počeštit anebo ho úplně přeložit.¹⁷⁹ Důkazem prvního způsobu, tedy prostého převzetí původního názvu, jsou sova jako *camelopardalus*, *oryx*, *grifalk*. Malou výjimku vidíme u Klareta, který se pokusil původní název přeložit *tragelaphus* – *wlkogednecz*.¹⁸⁰ Druhým způsobem, jak vyjádřit exotický prvek, byl překlad slova podle něčeho známého, u pozdějších slovníků se používalo pojmenování podle chování nebo výskytu zvířete. Jako

¹⁷¹ ŽÍDEK a HADRAVOVÁ (eds.). *Knihy dvacatera umění mistra Pavla Žídka*. 2008, s. 205.

¹⁷² MICHÁLEK, E. K vývoji slovníkářství staročeského údobí. *Naše řeč*. 1994, roč. 77, s. 116–123.

¹⁷³ MICHÁLEK. *K vývoji slovníkářství staročeského údobí*. 1994, s. 118–119.

¹⁷⁴ MICHÁLEK. *K vývoji slovníkářství staročeského údobí*. 1994, s. 116.

¹⁷⁵ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1994, s. 87.

¹⁷⁶ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1994, s. 89.

¹⁷⁷ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1994, s. 87.

¹⁷⁸ MICHÁLEK. *Česká slovní zásoba v klaretových slovnících*. 1994, s. 88.

¹⁷⁹ ŠNAJPERK, F. Ze staročeského slovníku (2. Názvy exotických zvířat v staročeských překladech). *Listy filologické*. 1967, roč. 90, s. 379–385.

¹⁸⁰ ŠNAJPERK. *Ze staročeského slovníku (2. Názvy exotických zvířat v staročeských překladech)*. 1967, s. 382.

příklad slovo *onager* – *los*, později *lesní, divoký osel*.¹⁸¹ Poslední způsob, jímž vznikala nová pojmenování exotických zvířat, bylo počestění, popřípadě popis podle zvířete známého. Při tomto postupu se často slovníkáři řídili podle latinského popisu chování nebo vzhledu exotického zvířete a poté ho popsali zvířetem známým se stejným chováním. Příkladem mohou být slova, jako *tigris, chamaeleon, pardus, crocodilus*.¹⁸² Exotické zvíře *tigris* je u Klareta přeloženo jako zubr. Dle výzkumu Františka Šnajperka mohl k této asociaci vést popis, že zvíře vyniká rychlostí. U slova *chamaeleon* se objevuje překlad křeček nebo sysel a motivací mohla být barevnost zvířete. *Pardus* nejčastěji překládán jako rys, levhart nebo u Klareta *fard* mělo být zvíře vynikající svou ostražitostí. *Crocodrilus* (u Klareta *cocodrilus* – *plech*, nejspíš *plch*), který byl překládán jako bobr nebo jězvec, tento ekvivalent zjevně získal díky svému životu ve vodě nebo alespoň u vody.¹⁸³ U překladů těchto názvů často narazíme na několik tvarů nebo výraznou odlišnost překladů u staršího a mladšího díla, viz *los*, později *lesní osel*. Je nutné při pohledu na tyto rozdíly myslet na fakt, že informace o exotickém zvířeti se během času měnily, každý slovníkář měl svou představu a své informace o tom, jak zvíře vypadá nebo jak žije, někteří dokonce měli později možnost vidět zvíře na vlastní oči nebo číst popis tohoto zvířete v zápiscích cestovatelů.¹⁸⁴

Tato kapitola byla věnována přínosu mistra Klareta k dnešnímu názvosloví. Některá výše uvedená slova, která se poprvé objevila u Klareta, jsou ve stejné podobě nebo lehce pozměněná používána dodnes (*kraslice, osypka* nebo *náledeň*). Je však mnoho dalších slov, která se ve slovnících tohoto učence objevila a sama se do dnešní mluvy nedostala, je však třeba říci, že byla později přejata dalšími autory, kteří je lehce pozměnili a v této nové podobě se mohla tato slova dostat až k nám (*ost, ožha, plch*). Oba výše popsané druhy slov tedy mají své prameny právě u mistra Klareta.

¹⁸¹ ŠNAJPERK. *Ze staročeského slovníku (2. Názvy exotických zvířat v staročeských překladech)*. 1967, s. 382.

¹⁸² ŠNAJPERK. *Ze staročeského slovníku (2. Názvy exotických zvířat v staročeských překladech)*. 1967, s. 383.

¹⁸³ ŠNAJPERK. *Ze staročeského slovníku (2. Názvy exotických zvířat v staročeských překladech)*. 1967, s. 383-384.

¹⁸⁴ ŠNAJPERK. *Ze staročeského slovníku (2. Názvy exotických zvířat v staročeských překladech)*. 1967, s. 384.

8 Závěr

Tato práce se věnovala biologii v době mistra Klareta. Byla použita jak díla samotného Klareta, tak také dalších historických osobností, které se oblastí biologie zabývaly.

Mistr Klaret, vlastním jménem Bartoloměj z Chlumce, což dokládá akrostich v *Glosáři*, vyrůstal ve východních Čechách v Chlumci nad Cidlinou. Jeho východočeský původ potvrzují i slova s východočeským nářečím v jeho slovnících. První vzdělání získal v opatovickém klášteře. Opatovi tohoto kláštera později věnoval jedno ze svých děl, ve kterém se prezentoval jako bývalý žák. Další Klaretův život směřoval na pražskou univerzitu, kde se stal jedním z prvních absolventů artistické fakulty. Prostředí univerzity Klareta asi velmi zaujalo, později se stává pedagogem a možná také školmistrem kapituly sv. Víta, a to zřejmě v období před rokem 1370, kdy se školmistrem stává Konrád. O tom, kdo byl školmistrem před ním, nemáme informace a lze se tedy domnívat, že tento úřad zastával právě Klaret.

Mistr Klaret sepsal mnoho děl, která měla původně sloužit jako učební texty a pomůcky při výuce latiny. Nutno dodat, že v jeho dílech je zachycen zájem o žáky a skutečná snaha jim pomoci. Některé verše jsou napsány tak, aby se daly co nejlépe zapamatovat. Pedagogického zájmu si můžeme také všimnout v díle *Hádankář* nebo *Ortulus phisologie*, kde je mnoho rad a ponaučení pro studenty. Klaret se dále zajímal o svět kolem, ve svých dílech se zabývá přírodou, astronomií nebo vyjmenovává ve svých slovnících bájně tvory. Původní kratší slovníky jako *Vokabulář* nebo *Bohemář* měly sloužit studentům. Poslední a největší slovník *Glosář* se stal soupisem tehdy známých latinských slov. Jednalo se o slova přejatá, ale Klaret proslul také tvorbou slov zcela nových. Lexikografie tohoto učenice nebyla důležitá jen za dob jeho života, ale byla významná i později, což dokazuje například dílo Pavla Žídka, který z Klareta jistě vycházel, nebo zájem historiků v dnešní době.

Již zmíněné spisy o přírodě nám přinášejí poznatky o středověkém pohledu na svět zvířat. Zajímavé je například rozdělení tvorů a jejich vnímání. Dobří a špatní tvorové zde zcela podléhají představám církve.

Klaretova díla přinášejí také poznatky starších autorů, jako byli Tomáš z Cantimpré nebo Plinius Starší, což pomohlo tyto poznatky dochovat dodnes. Mistr Klaret se o přírodu jistě zajímal i ve volném čase a názvy tvorů se pokoušel přenést také do svých slovníků, přičemž vznikla řada novotvarů. Tyto novotvary a také poznatky o zvířatech jsou velkým přínosem pro zkoumání historie biologie.

9 Seznam použitých informačních zdrojů

ANTONÍN, L. *Bestiář: bájná zvířata, živlové bytosti, monstra, obludy a nestvůry v knižní ilustraci konce středověké Evropy*. Praha: Půdorys, 2010. ISBN 978-80-86018-37-9.

AVICENNA. *Z díla*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954. Živá díla minulosti.

BAKALA, J. *Synopse z dějin evropské středověké vzdělanosti: skriptum*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie, 2005. ISBN 80-7248-347-1.

BARTOŠ, F. M. Mag. Claretus de Solencia a Petrus Clarificator. *Listy filologické*. 1933, roč. 60.

CANTIPRATENSIS, T. *De monstris marinis (De natura rerum VI): Mořská monstra (O přírodě VI)*. Praha: OIKOYMENH, 2008. Knihovna středověké tradice. ISBN 978-80-7298-311-7.

CLARETUS [Z LAT. ORIG. PŘEL. JANA NECHUTOVÁ]. *Ptačí zahrádka*. Brno: Nakladatelství Petrov, 1991.

CLARETUS. Hádankář. Z lat. originálu přel. Dana Svobodová. In: SPUNAR, P. *Smích a pláč středověku*. Praha: Odeon, 1987, s. 183-199.

ČORNEJOVÁ, I. *Dějiny Univerzity Karlovy*. Praha: Karolinum, 1995. ISBN 80-7066-968-3.

DVOŘÁKOVÁ, D. a kol. *Človek a svet zvierat v stredoveku: Man and the animal world in the Middle Ages*. Bratislava: VEDA, 2015. ISBN 978-80-224-1423-4.

FLAJŠHANS, V. *Klaret a jeho družina I*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1926.

FLAJŠHANS, V. *Klaret a jeho družina II*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1928.

FOLTA, J. a L. NOVÝ. *Dějiny přírodních věd v datech: Chronologický přehled*. Praha: Mladá fronta, 1979.

FROLCOVÁ, V. *Velikonoce v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2001. ISBN 80-7021-503-8.

- GEBAUER, J. a M. KOMÁREK. *Historická mluvnice jazyka českého*. 2., dopl. vyd. Praha: ČSAV, 1963.
- HÁBL, J. a K. JANIŠ ml. *Přehled dějin pedagogiky*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010. ISBN 978-80-7435-044-3.
- HILDEGARDA Z BINGENU. *Ptačí medicína*. Přeložila Jana FUKSOVÁ. Praha: Academia, 2013. Europa (Academia). ISBN 978-80-200-2302-5
- JÍLEK, F. *Klaretovo české názvosloví mluvnické*. Praha: Královská česká společnost nauk, 1951. Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-filologická.
- KOMÁREK, S. *Dějiny biologického myšlení: apendix: vznik, vývoj a eko-etologické významy křidelních kreseb u motýlů*. Praha: Vesmír, 1997. Medusa (Vesmír), sv. 7. ISBN 80-85977-10-9.
- LE GOFF, J. *Intelektuálové ve středověku*. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-256-7.
- MICHÁLEK, E. *Česká slovní zásoba v Klaretových slovnících*. Praha: Academia, 1989. ISBN 80-200-0184-0.
- MICHÁLEK, E. *K vývoji slovníkárství staročeského údobí*. *Naše řeč*. 1994, roč. 77, s. 116–123.
- MICHÁLEK, E. *Ze staročeského slovníku*. In: *Listy filologické*, roč. 103, 1980 str. 148–149. s. 148
- NOVÁK, J. B. *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia II, Acta Innotentii VI. 1352-1362*. Pragae, 1907.
- PATERA, A. a A. PODLAHA. *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly pražské*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1922. Soupis rukopisů knihoven a archivů zemí českých, jakož i rukopisných bohemik mimočeských.
- PEČÍRKOVÁ, J. *Ze staročeského slovníku (1. Najmanie u Klareta)*. *Listy filologické*. 1967, roč. 90, s. 379–385.
- PETR, J. a S. ŠABOUK (eds.). *Z tradic slovanské kultury v Čechách: Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. Praha: Universita Karlova, 1975.
- PLINIUS CAECILIUS SECUNDUS, G. *Kapitoly o přírodě: z díla Naturalis historiae libri*, sv. 37. Praha: Svoboda, 1974.

- RICHÉ, P. a J. VERGER. *Učitelé a žáci ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2011. Kulturní historie. ISBN 978-80-7429-028-2.
- SPUNAR, P. (ed.). *Smích a pláč středověku*. Přeložila Dana SVOBODOVÁ. Praha: Odeon, 1987.
- ŠMAHEL, F. *Pražské universitní studentstvo v předrevolučním období 1399–1419: statisticko-sociologická studie*. Praha: Academia, 1967.
- ŠNAJPERK, F. Ze staročeského slovníku (2. *Názvy exotických zvířat v staročeských překladech*). *Listy filologické*. 1967, roč. 90, s. 379–385.
- TINGL, F. A. (ed.). *Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus*. Pragae: Tomus Primus, 1867.
- VIDMANOVÁ, A. Prolegomena k latinským spisům Mistra Klareta. *Listy filologické*. 1978, roč. 101, s. 193-207.
- VIDMANOVÁ, A. Mistr Klaret a jeho spisy. *Listy filologické*. 1980, roč. 103, s. 213–223.
- VIDMANOVÁ, A. *Sestra múza: světská poezie latinského středověku*. Přeložil Václav BAHNÍK. Praha: Odeon, 1990. ISBN 80-207-0145-1.
- ŽÍDEK, P. a A. HADRAVOVÁ (eds.). *Kniha dvacatera umění mistra Pavla Žídka: část přírodovědná*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1618-8.